

СПИСАНИЕ ЗА БИБЛИОТЕЧНА ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

БИБЛИОТЕКА

ИЗДАНИЕ НА НАЦИОНАЛНАТА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

4'2011 ГОДИНА XVIII

ISSN 0861-847X

СПИСАНИЕ ЗА БИБЛИОТЕЧНА ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

БИБЛИОТЕКА

ГОДИНА XVIII, 4' 2011

ГЛАВЕН РЕДАКТОР АЛЕКСАНДРА ДИПЧИКОВА
РЕДАКТОР ПЕТЪР ВЕЛИЧКОВ, КОРЕКТОР АНЕЛИЯ ГОРАНОВА
РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ: АЛЕКСАНДЪР ДИМЧЕВ, АНЕТА ДОПЧЕВА,
АНИ ПЕРГОВА, АНТОАНЕТА ТОТОМАНОВА, БОРЯНА ХРИСТОВА,
ДОНКА ПРАВДОМИРОВА, ЕЛЕНА ЯНАКНЕВА, ЕЛИСАВЕТА МУСАКОВА,
НИНА ШУМАНОВА, СТОЯНКА КЕНДЕРОВА
ДИЗАЙН АНИ КОЛЧЕВА, ПРЕДПЕЧАТ КАЛЮЯН ТОМОВ
ПЕЧАТНИ КОПИ 4, ФОРМАТ 16 / 70 X 100, ТИРАЖ 360,
НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“, 1037 СОФИЯ,
бул. „ВАСИЛ ЛЕВСКИ“ 88
ТЕЛЕФОНИ НА РЕДАКЦИЯТА: 988 28 11 (304, 206),
E-mail dipchikova@nationallibrary.bg; peturveli4kov@abv.bg
ПЕЧАТНИЦА НА НБКМ, СОФИЯ 2011
РЪКОПИСИ НЕ СЕ ВРЪЩАТ. ISSN 0861-847X

Хонорари не се изплащат. Всеки автор получава по 1 брой от списание „Библиотека“, в който е поместен негов текст.

Приемен ден за автори — сряда от 14 до 15 часа.

С ъ д ъ р ж а н и е

Д и с к у с и о н н о

ВАСИЛ ЗАГОРОВ

- 5 Статистически аспекти
и проблеми
на българското историческо
книгознание

АЛБЕРТ БЕНБАСАТ

- 10 Книгоиздаване ХХІ век –
утопии
и реалности

НИКОЛАЙ ПОППЕТРОВ

- 19 За „телегоническия ефект“
и българските
му прояви

П р о ф е с и я

РЕНИ МАРЧЕВА

- 29 Три основни етапа
при опазването
на стари книги
и исторически документи

Ю б и л е й

МАРИАНА КОЛАРСКА

- 32 120 години
Читалище „Рало“ –
Вълчедръм

ДОНКА ПРАВДОМИРОВА

- 36 Проф. Христо Мутафов –
един от доайените
на медицинската
информация у нас

С ъ б и т и я

АБК

- 41 Къде са ни книгите?
Национална кампания за
възраждане на библиотеките

ПОЛИ МУКАНОВА

- 43 Дълготрайно сътрудничество
Международни студентски
летни училища (ISSS)
и катедра БИН

АНИ ГЕРГОВА

- 47 Приветствено
слово

М и н а л о

ЛЮБОМИР ГЕОРГИЕВ

- 48 Братя
Хаджигюрови

Д р у г и т е з а н а с

МАРИН БОДАКОВ

- 59 Памет
над пожарищата

О т к л и к

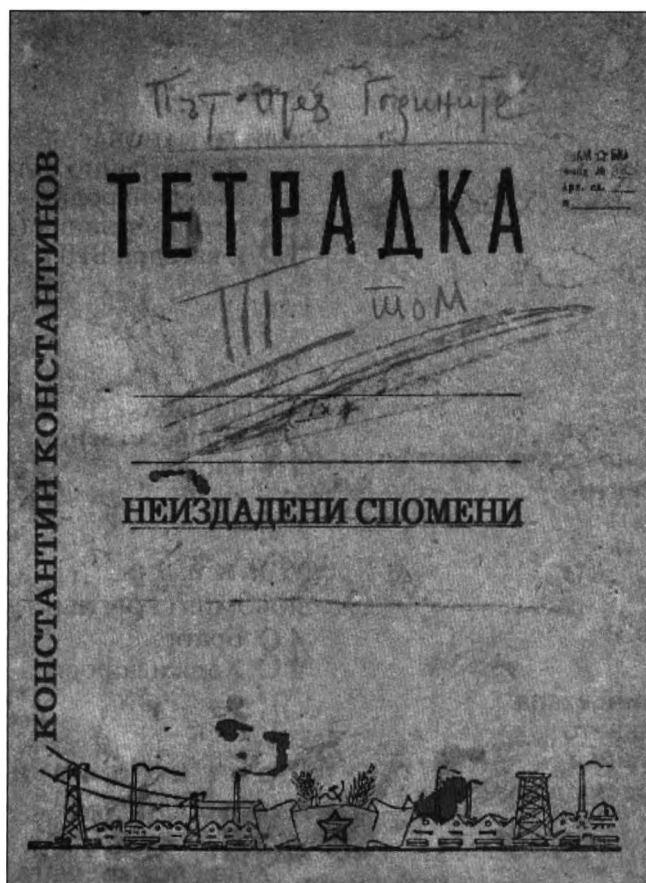
МАРИЯ МЛАДЕНОВА

- 60 История на библиотека
„Детко Петров“

ЕВГЕНИЯ РУСИНОВА

- 63 Информационно и
комуникационно развитие
на библиотеките

Уважаеми колеги, новото ни издание
„Път през годините. Неиздадени спомени“
от Константин Константинов можете
да закупите директно от гише
„Информация“.
Тиражът е ограничен, цена – 10 лв.

СТАТИСТИЧЕСКИ АСПЕКТИ И ПРОБЛЕМИ НА БЪЛГАРСКОТО ИСТОРИЧЕСКО КНИГОЗНАНИЕ

ВАСИЛ ЗАГОРОВ

Настоящата статия има за цел да представи проблема за библиографските сведения и статистическите данни като източник на историческо познание, свързано с миналото на българското книгоиздаване за периода 1897–1944 г. В материала ще бъде направен сравнителен анализ на количествените характеристики в „Библиографически бюлетин на депозираните книги в Софийската народна библиотека“ и „Статистически годишник на Царство България“, а също и на производните им статистически обзори на Павел Орешков, Божан Ангелов, Тодор Боров и други изследователи на българската книга. Ще бъде обърнато внимание на факта, че отразяването на книжовния поток такъв, какъвто са го виждали навремето, носи белезите на слабо организирана депозитна система, непоследователност при избора на методология и на липсата на координация между библиотечните и статистическите институции. Това, от своя страна, дава сериозни отражения върху изследователските трудове в областта на историята на книгата в България.

Библиографията е първият етап в развитието на изследванията върху книгата, който има за цел да натрупа концентрирана и систематизирана информация относно изданията от определена група или в определен период. Съставянето на книгописите позволява на изследователите на един по-късен етап, без да преглеждат изданията *de visu*, да извеждат и теоретизират относно определени тенденции в развитието на книжовните процеси. Особено приложима тази информация става през XIX и началото на XX в., когато на базата на библиографските изследвания е поставено началото на книжовната статистика. Очевидният напредък в улесняването на процеса по събирането на емпиричен материал понякога се превръща в нож с две остриета. Доказателство за това са библиографските и статистическите трудове, които представят българската книга до 1944 г.

След като няколко десетилетия се занимава с теория и история на съветската и световна библиография Константин Романович Симон (1887–1966) прави една доста показателна за изследваните процеси констатация. Отчитайки правилната методология при съставянето на библиографските трудове и маркирайки възможните грешки и пропуски, той заявява: „Не само библиографският отчет на продукцията от предходните столетия, но и обикновеното им статистическо представяне (което да се ограничи до цифровото изражение на изданията) е абсолютно невъзможно“.

Тук, с идеята, че са широко известни, няма да давам критериите, по които се изработва една текуща национална библиография. Ще посочим единствено грешките, допуснати при съставянето на българската такава. Чрез проследяването на процесите по регистрирането и статистическото класифициране на изданията, ще бъдат представени и резултатите на българската книжовна статистика.

Началото на българската текуща национална библиография е поставено със За-

кона за задължителния депозит, прокаран от Константин Величков през 1897 г. Още през първите години от създаването на библиографския бюлетин става ясно, че той ще е по-скоро „актуално“ ретроспективен, отколкото текущ. Изграждането на навигационна у печатарите и издателите относно депозирането на изданията, своевременната им обработка и отпечатването на бюлетина са сред основните причини за честите закъснения. Решение на част от проблемите в Закона за депозита са потърсени поправките от 1920 г. и 1925 г., но трудностите, произтичащи от вратичките в нормативния акт, така и не са преодоляни. Въпреки че през 20-те години на миналия век за София, Пловдив, Търново и Шумен са назначени специални комисии по депозита, а в годишниците на библиотеките са дадени разяснения относно закона и примери за санкционирани издатели и печатари, пълнота така и не е постигната. Според Т. Боров за целия период до 1930 г. на българските библиографи са убягнали приблизително „2–3 хиляди издания“.

Втори сериозен проблем се явява организацията на текущата национална библиография. Липсата на ясна методологична система за подредбата ѝ и честата смяна на ръководството и персонала на Народна библиотека в София води до забавянето на бюлетина и акумулирането на грешки. Така от 1909 до 1923 г. и от 1937 до 1944 г. той не е излизал по график, а през 1924 и 1945 г. служителите на библиотеката са обработили огромно количество от сведения, които са надхвърляли физическите им възможности. Проблемите на текущата национална библиография са представени най-точно на страниците на списание „Българска книга“. Там през 1930 г. се разгаря остра полемика между бившия директор на Народната библиотека Б. Ангелов и неговия наследник Велико Йорданов.

След като напуска директорския пост Б. Ангелов отбелязва множеството допуснати грешки в библиографския бюлетин от 1928 г. и критикува неговата систематична подредба в 16 раздела. Той отбелязва, че поради дублираното регистриране на някои от документите в главната част на бюлетина има записани 2831 книги, а в таблицата със статистическата информация, поместена в края на изданието, те са 2530. Тоест, имаме разминаване от 301 библиографски единици – показател, който може да подведе всеки изследовател на книгата, особено ако се обърне и към Статистическия годишник, където за същата година са посочени 2775 издания.

За да защити честта на „Български книгопис“ и на ръководения от него екип, В. Йорданов, от своя страна, посочва грешките, допуснати в библиографията по времето на Б. Ангелов. Така пред изследователите се разкрива възможността да осъзнаят и осмислят натрупването на грешки в текущата библиография и да ги избегнат при цитирането в бъдещите им изследвания. Йорданов споменава, че в годините преди него в библиографията е липсвала друга подредба освен азбучната. Това, според него, е сериозен пропуск: „...от тая заблуда жестоко пострада българската библиография, защото тези бюлетини са мъртви и безжизнени, не могат да говорят и да съобщат нищо на читателя – те са неми; не могат да му дадат представа за културата на българската книга и за българското книжовно производство...“. Статистически данни до 1928 г. се появяват спорадично в изданията на Народната библиотека в София. През 1926 г. е издаден бюлетинът за 1924 и 1925 г., който вече съдържа статистически таблици, но в периода 1908–1923 г. в него не се осигурява подобна систематизирана информация. Статистиката на Царство България набавя тези сведения от Народната библиотека в Пловдив. Така, когато П. Орешков, се заема постфактум да обобщи статистическите данни за периода до 1928 г., се появяват два набора от официална информация – софийска – отразена в Националната

библиография и статистическите трудове на Орешков, и пловдивска – представена в Статистически годишник на Царство България и в Годишник на Народната библиотека в Пловдив (табл. 1).

Таблица 1

**Сравнение на различните статистически данни между
„Статистически годишник на Българското царство“ (ред 1)
и „Българската книга след войните“ (ред 2)**

година/ред 1	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928
бр. общо	1741	2182	1915	1997	2472	2558	2760	2379	2775
отдел лит-ра	269	457	389	451	438	472	323	285	525
година/ред 2	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928
бр. общо	1515	1813	1447	1959	2602	2693	2646	2424	2530
отдел лит-ра	293	412	307	448	596	806	679	462	495

В по-късното си изследване върху възникването и развитието на българската текуща библиография Христо Тренков обобщава: „Народната библиотека в Пловдив от 1910 г. насам се стреми да запълни липсата на съвременна библиографска статистика с таблици, изготвени по покана на Дирекция на статистиката“. Горепосоченият факт е очевиден и в уводната част на статистическия годишник. В показалеца на източниците четем, че информацията за него е предоставена от „Дирекция на пловдивската народна библиотека“. Тренков само предполага защо статистиката се обръща към пловдивската, а не към столичната библиотека, след като по закон последната е натоварена с това задължение. Отговорът се крие в кризата на софийската библиография, която не се занимава с бюлетина от 1909 до 1923 г. Библиотеката в София през този период дори не успява да утвърди годишника си като авторитетно издание. Тази липса се компенсира от пловдивското библиотечно учреждение, което по закон също е депозитно. В неговия годишник за 1910 г. четем: „Миналата година Дирекцията на Статистиката покани Народната библиотека в Пловдив да даде статистически данни за излезлите от печат, през течение на годината, книги в България“.

От казаното дотук могат да бъдат изведени основните препятствия пред тогавашната библиография и книжовна статистика. Според Тренков главните проблеми се коренят в: „неустойчивостта в определянето на статистическите обекти и главно на статистическите единици през разните етапи на развитието на БК [библиографската класификация, бел. моя]. Това още повече се усложнява тъй като със самостоятелна статистическа обработка са се занимавали две учреждения – Народната библиотека в София и Народната библиотека в Пловдив – с различно виждане за отчетна единица и класификационна система...“. Може, наред с казаното по-горе и със споменатите вече слабости на депозитната система, да се открие и един друг сериозен проблем за регистрирането на книжовния поток в България – издателската информация. Още в предговора към първата статистика четем: „При това, държим предварително да заявим, че в тях [таблиците – бел. моя] фигурират и ония излезли през 1910 г. книги, на чиито предни листове или корици не стои годината,

ние презюмираме, че те са отпечатани през същата година. Техният малък брой – 128, съставлява 10.2% от всички отпечатани през 1910 г. книги“. Това положение не се променя и предупреждението фигурира и в по-късните издания – от 1929 г. например. Сериозността на този проблем може да бъде осъзната едва когато се спомене фактът, че дори издателства от ранга на „Игнатов“ упоменават годината на издаване само по изключение.

Големи перипетии има и при ревизията на текущата национална библиография. Ретроспективната ни библиография „Български книги. Библиографски указател, азбучна поредица (1878–1944)“ е съставяна повече от три десетилетия, а е публикувана от 1978 до 1983 г., научният екип и методологията са променяни в хода на работата и въпреки изготвянето на т. 7 – „Добавки и поправки“, редица библиотечни специалисти признават нейните пропуски и недостатъци. Предполага се, че голяма част от издателската продукция, особено извън столицата, не е попаднала в ползването на интелектуалните среди и за нея няма сведения. Проблем се явяват множеството неясноти, свързани с поредността на изданията. Не е отчетена издателската практика по пласирането на преподвързани в сборници стари заглавия, които се предлагат на читателската публика в нови общи издания. Фигурират и редица заглавия, за които има само косвени сведения – те или са отпечатани и загубени за нас, или техните издатели само са останали с намерението за създаването им. Скорошното издаване на азбучните показатели към това библиографско издание не може да компенсира липсата на статистически данни, отнасящи се до книжовния поток. Недостатъкът е отчетен още в предговора на първия том на „Български книги“: „Извънредно полезно би било да се направи количествен анализ на книгоиздаването за целия период, да се покаже със статистически таблици увеличаването на броя на книгите по години, по цена, по тираж; тяхното разпределение по различни отрасли на науката, литературата и изкуството; разпределението им по брой на оригиналните и преводните книги, по местоиздаването им и пр.“. При отсъствието на подобни данни историкът на книгата е принуден да посегне към макар и неточните и разминаващи се статистически данни от съответния период. Както вече отбелязахме, този подход може да му изиграе лоша шега, затова при използването на т. нар. „официална информация“ трябва да се направят сериозни уговорки.

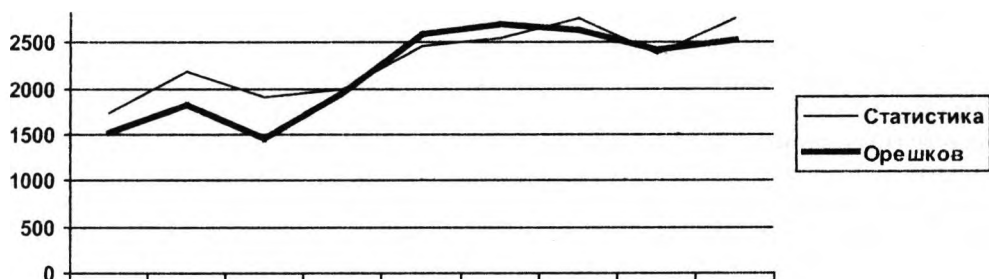
Библиографският анализ и обработката на прилежащите му статистически данни може да ни осигури богата по обем информация, свързана с видовите и жанровите отношения на изданията, предпочитанията към даден автор и заглавие, физическите параметри на книгата: формат, обем, тираж и цена. Библиографският запис косвено ни осведомява и за отношенията издател–преводач и издател–печатар. Благодарение на тези сведения можем да определим общите книжовни тенденции за определен период от време. Липсата на подобен вид информация в книговедските научни изследвания би ги лишило от задължителния минимум от конкретни факти, върху които да почива основната теза. В такъв случай се изправяме пред сериозна дилема. От една страна, методологията на изследването налага употребата на систематизирани библиографски и статистически данни, от друга, изборът е прекалено голям, а данните като цяло се разминават. На базата на тези често цитирани (включително и от мен) цифри почиват почти всички исторически изследвания на българската следосвобожденска книга.

Става ясно, че цитирането на фиксирани до десетица, а понякога и до стотина, точни данни и количествени параметри е невъзможно, а оттук и погрешно. Подобни приблизително точни сведения могат да бъдат почерпени единствено от библио-

Таблица 2

Сравнение между данните в статистическия годишник и библиографията

година/ред 1	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928
Статистика	1741	2182	1915	1997	2472	2558	2760	2379	2775
Орешков	1515	1813	1447	1959	2602	2693	2646	2424	2530

графните, съставяни за дейността на фамилените издателства от наследниците им, но те, от своя страна, са фрагментарни. Липсата на абсолютни стойности не е фатална, защото библиографията и статистиката все пак разкриват по-голямата част от информацията такава, каквато са я виждали съвременниците ѝ, а натрупаната грешка би трябвало да е разпределена пропорционално във всички книжовни отдели и периоди. Затова единственото, което се изисква от изследователите, опиращи се на подобни източници, е синхрон при цитирането. Тоест, изводите и заключенията да не почиват на смесица от данни, извлечени едновременно от „Библиографски бюлетин на депозираните книги в Софийската народна библиотека“, „Статистически годишник на царство България“, „Български книги (1878–1944)“ и производните им статистически обзори. Позоваването трябва да става или от един източник с уговорка, или за по-голяма яснота, което обаче ще е в тежест на изложението, от трите едновременно. По този начин, макар че основните стойности, свързани с книжовния поток се разминават, ние имаме възможност да представим общите тенденции, които като пикове и спадове са почти идентични в двете официални държавни издания, даващи данни за българската книга от този период (табл. 2).

КНИГОИЗДАВАНЕ ХХІ ВЕК – УТОПИИ И РЕАЛНОСТИ

АЛБЕРТ БЕНБАСАТ

Книгоиздаването отдавна не е същото. Както и друг път съм подчертавал, дока-то през ХХ в. книжният бизнес беше притиснат най-вече от електронните медии, през последните двайсетина години виртуалният свят направо промени статута на книгата. Което някои определят като революция, а други като апокалипсис. Недо-любвам революциите, а в апокалипсиса не вярвам, ала тези два полюса в мисленето спрямо най-старата и най-престижната медия раждат от- и чрез себе си съответните утопии и антиутопии. За антиутопиите е изписано и изговорено много, включи-телно нещичко и от мен, затова в настоящото изложение ще стане дума предимно за утопиите. За тях знаем, че могат да бъдат красиви и безобидни, но се случва да бъдат и опасни – особено когато силно и масово се повярва в тяхното случване. Та затуй трябва овреме да бъдат назовани, анализирани, демистифицирани.

Още в началото ще кажа, че и най-смелите антиутописти от близкото минало, които провиждаха в бъдещото супертехнизирано и консуматорско общество смърт-на заплаха за извечния хуманизъм, не стигнаха във фантазиите си до равнището на днешните технологични дадености – например възможностите на мобилните комуникации, глобалната мрежа, изобщо чудесата на виртуалния свят. В много от-ношения „бумът“ на постгутенберговата цивилизация показва колко „бедно“ е било въображението на предишните поколения, прекарвали живота си не в „дигитална“, а в „аналогова“ среда. В антиутопиите, създадени през ХХ в., но отнасящи ни към следващите, книгата има солидно присъствие и като фундамент, и като метафора на хуманистичния космос. И в тази своя битност тя можеше да бъде преследвана, отричана, тероризирана, забранявана, унищожавана, но продължаваше да се изявява в своя класически хартиен, печатен, телесен облик.

Какво се случва понастоящем? Традиционната парадигма на книжното правене и разпространение, установила се в течение на векове, а именно веригата *автор–ръкопис–издателство–печатница–книга–книготърговец–потребител*, е на път да се разпадне, или по-точно – да се трансформира, като в колективното съзнание на глобалния ползвател на компютри и интернет повечето от отделните ѝ конструкти вече отпадат, или даже напълно се анихилират.

1. Смъртта на автора

Не в смисъла, който влага в този израз Ролан Барт в прочутото си едноименно есе¹, имайки предвид изчезването на авторството при творческото „доизмисляне“ на литературната творба чрез нейното четене („раждането на читателя трябва да се заплати от смъртта на Автора“). Тук става дума за действително *убиване* на *ин-*

¹ Барт, Р. Смъртта на автора. Прев. А. Стамболова. <<http://www.litclub.bg/library/kritika/bart/dead.html>>

ституцията автор в резултат от гугълството², плагиатството, пиратството и още ред манипулации с името, личността, авторитета на творческата личност, столетно изграждани в обществото. Във виртуалното пространство се вихрят грандиозни спекулации с чужди, защитени от Закона за авторското право, съдържания, които в други страни са управляеми частично – чрез договорености с интернет доставчиците да спират сайтовете, разпространяващи пиратско съдържание. Но у нас въпросните противозаконни деяния са съвсем безконтролни на този етап. Дори нещо повече, те имат своите ревностни защитници даже в средите на интелигентни граждани.

Простете за грубото сравнение, но с такива действия сякаш се връщаме в епохата на Средновековието, а у нас – ранното Възраждане, когато съзнанието за авторство не е било развито, защитата на интелектуалната собственост не е била регламентирана, та по-образовани книжовници са могли да преписват и да „побългаряват“, по, забележете, с културно-образователни цели, чуждите образци. Днес обаче тече едно прогресивно и повсеместно „копи-пействане“ и присвояване наготово, а също и превръщането на комбинации от чужди текстове в грубо съшити пастиши.

Тук няма да говоря за анонимността в интернет, за криенето под различни „никнеймове“ из форумите, блоговете, чатовете. Няма да се спирам пространно и на т.нар. социални мрежи, където се плагиатства безобразно, за да си създадеш фалшив образ и да привлечеш повече „приятели“. Отделно от това се правят различни опити за *уики* съчинителства с колективно анонимно авторство, каквито са например безплатната виртуална онлайн енциклопедия – *Уикипедия*, толкова любима на студентите ни в последните десет години. Или скорошният *неуспешен опит* за написването на *уики роман* („Милион пингвини“, 2007 г.³) през интернет, в чието сътворяване също така анонимно участваха огромно количество пишещи.

Убийството на авторската уникалност се осъществява и чрез поръчкови произведения – романи, написани по „хитови“ компютърни игри, какъвто е например „Орденът на асасините“ (*Assassin's Creed*) на Оливър Боудън, успешно продаващ се и у нас. Обратното – разработването на компютърни игри по романи (респективно филми, комикси) – е отдавнашна практика, чрез която се реализират сериозни печалби (напр. „Светът на Софи“ на Юстайн Гордер, „Метро 2033“ на Дмитрий Глуховски, романът „Кръстникът“ на Марно Пузо и едноименният филм на Франсис Форд Копола). Не е пощадена дори свръхкласиката – интерактивни игри са създадени по „Ад“ на Данте, „Престъпление и наказание“ на Достоевски, а по книгите на начинателя на научната фантастика Жул Верн има вече няколко („80 дни около света“, „Пътешествие до центъра на Земята“, „20 хиляди левги под водата“). По сюжета на „Островът на съкровищата“ от Робърт Луис Стивънсън освен чуждите вече е произведена и българска компютърна игра – *Destination Treasure Island*. Списъкът, естествено, може да бъде продължен⁴. Но, питайте някой тинейджър, прекарващ дни наред пред екрана с плейстейшън в ръка, дали е чел първоизточника, или поне знае ли името на писателя, създал книгата първообраз! Отговорът е предизвестен...

Интересни наблюдения във връзка с виртуалната интерактивност и изгубването на авторската идентичност при въпросните игри изказва прочутият британски фантаст Дъглас Адамс:

² Бенбасат, А. Гугълите. – В: Бенбасат, А. Печатни пространства и бели полета. – В. Търново, 2010, с. 344–350.

³ Вж A Million Penguins. <<http://www.amillionpenguins.com/wiki/index.php>>

⁴ Информацията е събрана с помощта на интернет и Google.

„В средата на 80-те направих текстов вариант за компютърна игра по „Наръчник на галактическия стопаджия“. Работата върху него бе много забавна. Играчът влиза във виртуален разговор с компютъра. Когато пишеш нещо такова, трябва да предвидиш реакциите на виртуалната публика. Струва ми се, че *компютърът ни даде възможност да се върнем към времената преди откриването на печатарската машина, да възродим магията на интерактивното общуване* (курс. мой – А. Б.). Е, в онези времена едва ли са го наричали интерактивно. Тогава хората не са имали нужда от специален термин, тъй като не са познавали други форми на общуване. Когато някой разказвал история, слушателите реагирали спонтанно. А разказвачът можел веднага да импровизира. *С откриването на печатарската машина, интерактивният елемент се загубва, а разказът се затваря в строги рамки. Струва ми се, че интерактивният компютърен разказ съчетава добрите страни на двете форми на общуване*“⁵ (курс. мой – А. Б.).

Няма как да не уважим повечето от тия твърдения, въпреки че Р. Барт (живял преди епохата на виртуалната интерактивност) мисли различно относно отпечатания авторски художествен текст. Но дали и доколко казаното от Д. Адамс в последното от цитираните по-горе изречения е продуктивно, тепърва предстои да се изясни. По наше мнение утопията, че практически всеки индивид може да бъде *Автор*, стига да владее лесните хитрости, на които ни учи виртуалният свят, преобръща представата – тръгнала от Античността, наложена от Ренесанса и в голяма степен валидна до вчера – за творческия гений като белязан свише, като *институция с върхова обществена тежест*, налагаща култово отношение и към самия субект, и към неговото произведение.

2. Изчезването на ръкописа

Кой днес пише книги на ръка? Или на пишеща машина, чийто звук е така вдъхновяващ за толкова предишни поколения? Кой днес сяда с молив и гума да си редактира сам написаното – да дращи и да трие до изнемога? Кой си преписва текстовете по два, три, че и повече пъти, за да ги усъвършенства в най-висша степен? Няма такива будали – всички употребяват компютъра, някои дори мислят, че той пише вместо тях.

В опита ми от стоенето и от едната, и от другата страна на написания текст (като автор и като редактор) съм се убеждавал многократно колко относителна е завършеността на едно произведение, колко трудно идва увереността, че работата по него е приключила. Пред компютърния екран някак си отпада осъзнаването на текста като обем и единство; неговата структура, композиция, стил не могат да бъдат обхванати в пълнота. „Предметността“, „пространствеността“ на съдържанието се възприемат само и единствено от хартиения носител при досега с него – и от страна на автора, и от страна на редактора (тук за читателя не говоря, просто не му е мястото!). Иначе казано, писането на ръка или на пишеща машина *дисциплинира*; прави те по-отговорен; хартията проявява далеч по-малка склонност да търпи разточителното словоблудство, противопоставя се със свои си средства на езиковото насилие...

Мнозина автори – и това днес е епидемично нарастващо число – не практикуват авторедактирането. Рядкост голяма е дори авторът да си разпечата текста и да седне да го прочете, за да отстрани поне правописните и техническите

⁵ Адамс, Д., Т. Джоунс. Титаник – Звездният кораб. – София, 1999.

грешки, които на екрана не се разпознават добре. Той някак аристократично го хвърля така, както си е в електронен вид, използвайки най-лесния и бърз способ – „имейл + прикачен файл“. Подобно самочувствие доказва своята неоправданост веднага щом съчинението попадне в ръцете на *добър редактор*, чиято първа работа е да го разпечата на хартия. И после, връщайки се за съгласуване с автора след съответните изправителни процедури, оригиналът се е променил до неузнаваемост. Кое би трябвало да предизвика у създателя му най-малкото неудобство. Последното обаче рядко се случва.

3. Елиминирането на издателството

От инвазията на виртуалния свят се ражда и утопията, че авторът и читателят могат спокойно да се оправят и без издателя. Даже по-добре да се оправят. Налага се убеждението, че издателите са капиталисти-потосмукачи, които живеят на гърба на автора и читателя, ограбват ги, мислейки само и единствено за собствените си печалби, а не за тяхното благополучие и комфорт. Виртуалната книга, базирана в интернет или на цифров носител, роди утопията, че *издателството е анахронизъм*, че издателите са цензори, които спират свободното разпространение на творческото слово. „Ние можем без издателите, те не могат без нас“ – твърди се масово от страна на звани и незвани пишещи.

Опитите да се заобиколи или елиминира институцията издателство не са от вчера. Тоталитарната цензура роди явлениято „самиздат“⁶, демократичното пазарно общество пък създаде т.нар. самоиздаване, самопубликуване (*self-publishing*), което в различна степен отдавна се практикува и по света, и у нас. Днес обаче многобройни фирми се заявяват в публичното пространство като специализирани в редактирането, предпечатната подготовка, дизайна, отпечатването и разпространението на книги от *самофинансиращи се автори*. С една дума – вместо да се надяваш на благословията на институционалните издателства, плащаш и получаваш готова книга (в заявения тираж), нейната реклама и пласмент, като приходите ти от продажбите са гарантирани (ако ги има!). Въпреки че е обект на снизходителна ирония от страна на интелектуалната и писателската общност⁷, *self-publishing* носи сериозни доходи на упражняващите го фирми, поради което те стават все повече и повече.

Самоиздаването във и извън виртуалното пространство не се подчинява на основния книгоиздателски принцип – *селекцията* на предлаганите заглавия. В добрата подчертавам тази дума!) издателска практика селекцията, направена от професионални редактори и рецензенти, гарантира на потребителя, че няма да му се предложи несъстоятелно или даже графоманско четиво. Все още никой не е измислил по-сполучлива формула за откриване и налагане на добрия автор от намесата на добрия редактор, изчел за целта десетки, ако не и стотици слаби текстове. В един момент успешният автор и редакторът му стават като скачени съдове – наложило се е дори неписаното правило, че, местейки се от едно издателство в друго, последният повлича след себе си и повечето „свои“ автори. Следователно, ако издателската и редакторската марка, доказали веднъж своя авторитет, бъдат елиминирани, с качеството на книгите завинаги е свършено.

⁶ Самиздат (рус.) – нелегално възпроизвеждане и разпространение (най-често безплатно) на забранени от тоталитарната цензура произведения.

⁷ Вж напр.: Еко, У. Махалото на Фуко. – София, 1992; Угрешич, Д. Четенето забранено. – София, 2002.

Нямам нищо против самопубликуването – живеем в свободен свят. Интернет е най-гостоприемната медия и за таланта, и за псевдоталанта. И е утопия, че самопубликуването във виртуалното пространство освобождава книгата от издателско-редакторска намеса. Електронната книга, както и традиционната, *се нуждае* от издател, редактор, коректор, технически редактор, дизайнер и пр., дори и когато авторът сам плаща за публикуването ѝ. Усвояването на една-две компютърни програми води до масовата заблуда, че вече си способен да правиш книги. Не, не можеш. Доказателствата за това се съдържат както в претъпкаността на интернет с графомански съчинительства, така и в наличието там на безброй неграмотни и дилетантски оформени текстове.

Новите играчи също са порождение на виртуалната инвазия. В световен план днес на книгоиздателското поле царява пълен либерализъм (не го наричам хаос!), често прерастващ в паника. Никога толкова различни субекти, свързани някак си или въобще несвързани с книгата, не са се съревновавали така активно да произвеждат и разпространяват т.нар. content (съдържание), именуван *e-book*. В бизнеса нахлуват *високотехнологични „креативни“ компании*, готови да дигитализират на върхово ниво и да продават и майчиното си мляко, предлагайки онлайн дистрибуция по невероятни канали. Намесват се и *литературните агенции*, които осъзнават възможността не само да посредничат, но и сами да публикуват и разпространяват електронно съдържание на доходоносни автори. Че най-голямата в света интернет книжарница *Amazon.com* разширява бизнеса си по посока електронно публикуване на трилъри и розови романи отдавна не е новина. Нарояват се и *самостоятелни играчи* в мрежата, работещи за своя сметка, без каквито и да било посредници – пишат, публикуват, продават „онлайн“ само собствени текстове. Някои от тях (напр. романите на Аманда Хокинг^{*}, сред които най-успешна е трилогията *Tytle*) се превръщат в бестселъри...

Към всичко това трябва да добавим търсачката *Google* (за нея ще говорим отделно), както и добрите стари *библиотеки*, много от които – самостоятелно или в сътрудничество, подпомагани финансово от национални или международни фондове, активно дигитализират и предлагат на пазара, а също и безплатно, съдържанието на ценни книги от фондовете си (разбира се, с изтекли авторски права). Какво ако не *дигитални репринти* представляват продуктите на „Проект Гутенберг“, „Паметта на Америка“, „Милиони книги“, JSTOR, „Универсална библиотека“, „Създаването на Америка“ и др.

Сигурно пропускам нещо, но едно е сигурно – като изключим библиотеките, всички се борят срещу всички, обхванати сякаш от фикс-идеята, че смъртта на хартиената книга (а оттам и на книгоиздаването) е предизвестена, че вече е дошло времето – на *безтелесната*.

4. Безтелесната книга

Смята се, че безтелесната електронна книга (*e-book*) е едва ли не алтернатива на традиционната; че тя е революционното бъдеще, което завинаги ще изтласка хартията от употреба в издателския бизнес. Действително тук процесът на създаването на крайния продукт е решително съкратен, рационализиран, поевтинен, въпреки че печатната технология съвсем не стои на едно място, а, възползвайки се

^{*} <<http://amandahocking.blogspot.com/>>

от нарастващите възможности на компютъра, непрекъснато увеличава оборотите и усъвършенства качеството на производството си.

Виртуалната книга може да битува както в глобалната мрежа, така и на отделен цифров носител; тя е по-мобилна, продажната ѝ цена е несравнимо по-ниска, а често ни се предлага и безплатно, като бонус например към закупуването на четиращо устройство (да не говорим за пиратските е-книги!). Ала четенето на *e-book*, още повече в голям обем, от компютър е истинско изпитание за окото и психиката. То дори е вредно за здравето, та доскоро хората предпочитаха да си разпечатват придобитите файлове и да ги четат на хартия, за да съхранят усещането за съприкосновение и общуване с хартиената книга.

Този недостатък сякаш вече е преодолян, изобретени са т.нар. *reader*-и, чрез които четенето става несравнимо по-приятно и по-безопасно. Тези умни машини обаче се стремят *не да елиминират, а да имитират* традиционната корица и книжно тяло, разгръщащите се страници – някои са снабдени с два дисплея, – възпроизвежда се дори миризмата на хартия.

Защо?! Нали телесната хартиена книга става анахронизъм, нали вече си отива от нашия виртуализиран и дигитализиран свят? Отговорът не е труден. От практическа и търговска гледна точка е повече от ясно, че изпитаният, вековно установеният в човешкото битие *кодекс* е най-адекватната форма за възприемане на обемни словесни текст. Опитите да бъде подменен с нещо друго неизменно са се оказвали неуспешни. Утопия е да се мисли, че в близко бъдеще ще се намери друг модел за организиране на книжното съдържание, който да бъде по-съвършен от кодексовия. Но това *вторично отелесняване* не е ли отстъпление, не е ли признаване (поне временно) на поражението от страна на безтелесната книга? Не, просто говорим за *маркетингова стратегия*, базираща се на научни принципи и стабилни проучвания. Представете си какво би станало, ако един ден кодексът напълно се разруши, въпреки че сега се върви по обратния път?! Ето че направихме завои към антиутопията, а обещахме да не се поддаваме на подобни увлечения...

Зад стандартния дисплей не може да се открие уникалността на книгата. Вижте един *reader* и го съпоставете с огромното разнообразие от хартиени формати, предназначени за различните типове издания! Контрастът е очевиден. Екранът може да прави хиляди неща, но не е в състояние да променя размерите си⁹. Той не е предназначен за четене, а за гледане. На екрана книгите се унифицират, заприличват на униформите („юнифите“), в които са облечени жителите на Всеобщата Държава от антиутопията „Ние“ (1920) на Евгений Замятин. Потребителят се е приучил да разпознава книгата по формата ѝ – класика, научна литература, масова книга, различно луксозни, различни по размерите и кориците си. Форматът е форма на свобода. В края на краищата не всичко е технология, триумф на технологията. Трябва да има и човешкост...

⁹ Научихме, че дизайнерът Парк Хипон Джин е изобретил съвсем лаптоп LIFEBOOK X2, състоящ се не от две, а от четири части. При разгъването се сглобява и екранът му, но е видима линия по средата. Явно това е стъпка към преодоляването на невъзможността компютърният екран да променя размерите си. Знаем също, че се експериментира създаването на такава електронна хартия, която да се съгва подобно на традиционния вестник. Сигурно е въпрос за близко бъдеще имитацията на хартиената медия да се усъвършенства до степен на почти пълно покриване с оригинала (нещо като производство на фалшиви банкноти с изключително качество).

Ще отворим една скоба. Любопитно е да научим какво мислят трите основни религии по въпроса за употребата на *reader*-и и *e-books* вместо хартиени книги по време на църковната служба. Нека си въобразим достолепния свещенослужител – християнската черква, еврейската синагога или мюсюлманската джамия (строени през XVIII в., например), държащ в ръце не тежката орнаментирана молитвена книга, а елегантно устройство във формата на *paperback*. Или може би за отците ще се произвеждат специални по размери *reader*-и, инкрустирани със сребро и злато? Защо пък не. В различните религиозни секти проповедите се водят с помощта на всякакви технологични чудеса, включително и онлайн.

Утопия е, че виртуалната книга е екологична или поне по-екологична от традиционната, която унищожавала горските насаждения. При контролирано и планомерно изсичане на горите и последващо залесяване няма опасност от нарушаване на екологичното равновесие. От друга страна, производството на рециклирана хартия, употребата на хартии от устойчиво управлявани гори от мрежата *PEFC CHAIN OF CUSTODY*¹⁰, въобще полезната технологизация и в тази индустрия, позволява многократно експлоатация на една и съща дървесна субстанция за производство на печатна хартия. Ала представете си само колко вредни вещества замърсяват околната среда при изхвърлянето на една само батерия, да не говорим за устройство или цяла компютърна конфигурация. В крайна сметка сами трябва да мислим и отчетем кое ще ни навреди повече...

5. Невидимият книжар

Интернет пазаруването, в т.ч. и на книги, все повече изтласква магазинното. Оборотите непрестанно растат, клиентите са все по-доволни, че не си губят времето в безплодни обиколки и записване по витрините, вместо да си седят пред екрана вкъщи или в офиса, заети с друг вид забавления или полезни дейности. Чрез виртуалното пространство можеш да купиш както хартиена, така и електронна книга, при това по-евтино. Доставка е гарантирана – у дома или на собствения ти компютър.

При интернет покупката на книга обаче човешката комуникация е заменена с машинна. На машината ѝ е безразлично каква книга продава и на кого. Всички електронни книжарници и сайтове са „юнифи“, те са кажи-речи еднакви, стандартни, приличащи на рекламни издателски каталози. Дават корицата на книгата, някои технически данни, цена и кратка анотация, разбира се, преписана от самата книга. Липсва каквато и да било изненада, камо ли провокация. (Е, понякога се дава възможност на потребителите да гласуват за дадено заглавие или да напишат отзив за него. Но остава открит въпросът как ще оцениш нещо, преди да си го придобил и прочел?!) Наблюдават се и изключения, естествено, но ние говорим за правилото.

Няма да направя откритие, като кажа, че книгата не е обикновена, а особена, културна стока, та затова изисква интелектуално и емоционално отношение към себе си. В добрата стара книжарница работят продавачи консултанти, на които не им е все едно кой стои от другата страна на щанда. Професията книжар, подобно на професията издател, е вид призвание, предполага дълбоки познания и мотивираност от страна на упражняващия я.

Въобще не твърдя, че виртуалното пространство не може да се превърне в среда

¹⁰ Такива например са напоследък повечето книги на българското издателство „Сисела“.

за търговия с книги, защото то вече е. Твърдя само, че „невидимият книжар“, който създава програмата, която ще обслужва огромното разнообразие от индивидуалности, наречени потребители на книги, не трябва да подхожда към нея като към банкомат; той трябва да вложи в направата на тази програма също толкова професионализъм, колкото се влага при обживяването на една традиционна книжарница.

6. Безплатното четене

Това е може би най-безумната утопия. Сръчни и недобросъвестни манипулатори тръбят за някаква „култура на безплатността“, родена и разпространявана посредством електронните медии и виртуалното пространство. И, видите ли, чрез безплатния достъп до мрежата хората можели да четат повече и по-свободно, та така ставали по-учени, по-интелигентни и пр. И още – под влияние на интернет и аудиовизуалните медии днешният читател постепенно свиквал *информацията да му се подарява*, та искал и с книгите да стане същото, сиреч да си ги „сваля“ без пари от мрежата. Искал бил четенето да му бъде „лесно“ (*easy reading*), понеже възприемането на движещи се образи от екрана е „easy“.

Веднага подчертавам, че споменатата „култура“ не съществува, че въпросната безплатност е *привидна* по простата причина, че самият достъп до интернет не е безплатен; че всеки компютър или друго устройство за четене, гледане, слушане също се плаща, както и цифровите носители на информация, също телевизорът, видеото, радиоапаратът, абонаментът за кабелния или сателитния оператор... Вярно е, че мрежата осигурява максимално улеснен достъп до всякаква информация срещу нищожно заплащане. Като глобална медия интернет събира в едно медийните сегменти, та няма как да пропусне и книгата. И я предлага срещу минимална цена, предлага я обаче и незаконно, сиреч пиратски под формата на т.нар. виртуални безплатни библиотеки и подобията им. Спомнете си случая със сайта *Читанка.инфо*, който уж беше закрит след акцията на ГДБОП, но безпрепятствено си работи и днес, обогатявайки се непрекъснато с нови и нови незаконно публикувани книги.

Но има и по-интересен случай. Най-популярната и най-богатата в света интернет търсачка *Google* реши да се слобие и с най-богатата колекция електронни книги, дигитализирайки за 5–6 години около 15 милиона книги от фондовете на най-известните световни библиотеки. И да ги продава или предоставя безплатно. Не се получи. Исковете, подадени от Асоциацията на американските издатели, към които се присъединиха и други, включително и европейски субекти, спряха този грандиозен по мащабите си акт на нарушаване на авторските права. *Google* предложи споразумение, съгласявайки се да плаща там, където е необходимо. Още през 2008 г. Нюйоркският съд трябваше да одобри този доста сложен документ (166 страници, 162 дефиниции)¹¹. Но решението бе взето едва тази година и то не бе в полза на световния интернет лидер. Така *Google* ще трябва (засега!) да се задоволи с дигитализирането само на книги с изтекли авторски права.

Дотук със законовите проблеми, за които на друго място говоря по-подробно¹². Утопията в случая се саморазрушава от факта, че ревностно защитаваната „безплатност“ нито увеличава грамотността, нито привлича нови читатели. Данните, които наскоро изнесе Европейската комисия, сочат, че 41% от българските ученици

¹¹ Вж също: Тодорова, Т. Библиотечни политики. – София, 2010, с. 15–44.

¹² Вж Бенбасат, А. Виртуалната книга и законът. // *Култура*, № 37, 29 окт. 2010, с. 9.

са в една или друга степен неграмотни. Но и в Европа положението не е много по-цветущо, там всеки пети деветокласник не се справя добре с четенето и писането. Около 80 милиона пълнолетни европейци – т.е. един от трима в трудоспособна възраст – са с ниски или елементарни професионални умения. Самият аз съм се удивлявал как студент (забележете, по специалност, свързана с книгата!) срича и не познава елементарни правописни правила. А нали тъкмо днешното младо поколение най-много употребява компютри и интернет, т.е. би следвало най-много и да чете, и да се ограмотява чрез тях.

Безспорно интернет улеснява потребителя на всякакъв вид информация, дава шанс и за по-масова употреба на книжното съдържание. От този шанс обаче се възползват само и единствено четящите, тези, които и бездруго ще намерят път до книгата, независимо в какъв формат тя ще им се предложи. Не-четящият човек си остава не-четящ дори когато му подариш Вавилонската библиотека, било то в хартиен, било то в дигитален вид. Ако четенето не е навик, възникнал по вътрешна необходимост, ако не е осъзнат екзистенциален акт и процес, дигитализацията, виртуалното пространство, *Google*, социалните мрежи, *reader*-ите и т.н. няма да му повлияят. Четенето трябва да се стимулира и практикува от най-ранна възраст и тук връзката *компютър-подрастащ* има по-скоро негативно, отколкото позитивно влияние. Защото за малкия човек заставането пред компютъра е твърде голямо изкушение – с невероятните си възможности за достъп, с пъстрите движещи се картинки, предлагащи му безкраен избор от аудиовизуални, лесноосмилаеми форми. Компютърът все повече се ползва като заместител на живото общуване с родителя (както и с всичко околоръст), създавайки у последния привиден жизнен комфорт във вид на спокойствие и безметежност; осигурява му, сиреч, повече свободно време, ала за сметка на не-четенето, не-живото общуване, не-развиването на детското мислене. Живеенето в не-книжен свят насажда у детето стрес при вида на книгата, внушава му страх от нея. Страхът се преодолява трудно; той ражда утопияте, нужна е помощ...

ЗА „ТЕЛЕГОНИЧЕСКИЯ ЕФЕКТ“ И БЪЛГАРСКИТЕ МУ ПРОЯВИ

НИКОЛАЙ ПОППЕТРОВ

„Телегонически ефект“ е постановка, лансирана от петербургския библиотековед Владимир Семьонович Крейденко¹.

Темата, набелязана от него, е забележителна с това, че излиза далеч извън постановките на автора си и фокусира въпроса не само за замаскиране или премълчаването на не-четенето, но и за многобройни пренебрегвани аспекти на акта на четенето (в смисъла на феномена, определян с понятието The Act of reading), включително проблема за неспособността за ориентация в текста и за непреднамерено неверния прочит.

„Съществува проблем за влиянието на непрочетените книги върху обществото. Той е много сложен, малко е изучен, но е актуален“, започва Крейденко текста си².

Подтикнат от твърдението на Крейденко и от провокативния текст на Пиер Байяр за това как се/как да се говори за нечетени книги³ ще споделя целеносочените си наблюдения върху феномена говорене/писане за нечетени/частично прочетени книги в български условия. На тяхна основа може да се изведе твърдението, че освен „четенето изцяло“ съществуват и други, също масово практикувани форми на четене, които могат да се определят като „частично“, „откъслечно“ четене, или, в духа на Байяр – като „не-четене“. Българската практика също показва, че има книги, например философски, за които се отнася твърдението (наблюдението?): „като цяло рядко ги четат извън университетите“... „Добре в самите университети учените често само се преструват, че са ги чели“⁴.

Проучването на разглежданата проблематика предлага един възможен подход към определяне на понятията „четене“ и „не-четене“. Темата опира до такива актуални научни полета като политическата митология, същността на контра-културите (ъндърграунд културите), четене и интерпретиране и др. Доколкото предлаганият текст има въвеждащ характер, аспектът за влиянието на нечетените книги е само маркиран.

Не би могло да има съмнение относно ефекта на непрочетената (отчасти прочетената и/или прочетената от много малко хора) книга и на нейното, въпреки това, огромно влияние. Явление, което независимо от (или тъкмо поради това) своята всеобщност и разпространеност е придружено от лицемерно премълчаване. Трябва обаче да се отчита,

¹ Крейденко, В. С. Телегонический эффект книги. // Современное библиотечно-информационное образование. Учеб. тетрадь. Вып. 7. – Санкт Петербург, 2004, с. 118–143; Същият. Телегонический эффект книг: Фрагменты из учебного пособия. // Школьная библиотека, 2005, № 1–2, с. 56–59, № 4, с. 34–37, № 5, с. 16–19. Ср. със: Същият. „Непрочитанная книга“ и ее влияние на пользователей библиотек. // Библиотечное обслуживание : уч. программа. Уч. метод. материалы. – Санкт Петербург, 1997, с. 4.

² Крейденко, В. С. Телегонический эффект книги. Фрагменты из учебного пособия. – Санкт Петербург, 2004, с. 3.

³ Байяр, П. Как да говорим за книги, които не сме чели. – София, 2008.

⁴ Сеймур-Смит, М. 100 най-влиятелни книги, писани някога. – София, 2005 (англоез. изд. 1998), с. 7–14, цит. от с. 10–11.

че съществува реална ситуация на статус на книгите, различен от очакваното им предназначение и живот, статус, който само формално противоречи на първия закон на Ранганатан: „Книгите са, за да бъдат използвани.“ Всъщност, активното обговаряне, макар и да не са четени, свидетелства за тяхното, макар и много своеобразно, активно използване.

Съдбата на всяка книга – четена или нечетена, но обговаряна, е в определена степен функция както от моментни, ситуационни дадености, така и от хоризонта на обществото⁵.

За по-голяма прегледност предлагам работна систематизация, която да обхваща причините, за да не се чете; статуса (степената на запознаване, на „четене“) на книгите, за които се говори, които се цитират, за които се твърди, че са ползвани; причините, поради които се говори за книги, които не са четени. Едва след такова първично обособяване може да се тръгне към набиране на емпиричен материал, фактологическа реконструкция и към изграждане на социологическа картина на феномена *говорене за книги, които не са четени*.

Веднага искам да поясня, че в конкретния случай понятието *говорене* (добило популярност чрез текста на Байяр) се използва двояко – като форма на твърдение, че дадена книга е четена и като устно изказване на впечатление, устно потвърждение, че е четена. В този смисъл – най-малкото в психологически план, би трябвало да се различава устното от писменото твърдение, че даден текст е познат.

Като всеки социален феномен и този за не-четенето е обвързан с фактори, които го пораждат и при които екзистира, разполага с тенденции, динамика и трендове и е обусловен от социално-психологически процеси, обществено-политически дадености и пр.

Причините, за да не се чете, могат да се сведат до следните случаи:

1. Документите не са в наличност („няма ги“) – т.е. те са раритети (библиографска рядкост); не са внасяни в страната и пр. взаимосвързани характеристики.

2. Наложена им е забрана/попадат под цензурни ограничения.

3. Съществува технологична възпрепятстваност – не може да се чете – не се знае езика/няма преводи.

4. Индивидът не разбира материала, няма съответната подготовка, притежава ограничени интелектуални възможности. Разновидност на случая е, когато материалът изисква значителна предварителна подготовка/познания – например за текстове от Кант, Айнщайн, Хайдегер, Чомски.

5. Липса на желание/интерес.

8. Липса на време.

От разглежданите случаи *четенето в епохата на цензура* има своите специфични, добре изразени отлики и може да се разглежда самостоятелно, а читателската практика – при такива условия, в определени направления, представлява част от съответната контракултура.

Многобройни и най-разнообразни примери за такова четене предлага комунистическият период, включително поради спецификите на проява на цензура при него. Като изключим някаква допустима възможност за четене на преводни или оригинални текстове (илегално притежавани, или библиотечно съхранявани, но ползвани с разрешение, т.е. в рамките на различни „спецфондове“, или – в най-редкия случай – без ограничения за отделни привилегирани в политическо отношение читатели), това е четене на замес-

⁵ Поппетров, Н. Съдбата на българската книга като функция от хоризонта на обществото. // Библиотеки, четене, комуникации. – В. Търново, 2005, с. 155–167.

тител, изградено върху цитати, преразкази, критика. Оттук произтича неговата характеристика – то затруднява възприемането на смисъла, има мозаечен характер, съпътствано е често с погрешни, обратни (също често и преднамерени) интерпретации на „четените“ текстове. Така например по казионни критични бележки (и критично предавани сюжети) за западни писатели, съдържащи се в предговори, литературна критика, обзори и пр., се изработва силно позитивна представа, а съответният текст (и представа за творчество и личност на писател) се подлага на своеобразна ъндърграунд канонизация. Подобна практика се забелязва и по отношение на учени и на научни направления. Може дори да се въведе понятието *позитивен образ по допускане*, с което да се характеризира процесът на търсене при четенето (и съответно – на придаване след прочитането) на обратен от официално налагания смисъл – например, когато се чете идеологически детерминиран (в случая марксистко-ленински) коментар върху Фройд или върху роман на Иън Флеминг. Типични за 70-те години на миналия век са ъндърграунд прочитите на текстове от Фройд на база критични очерци върху фройдизма (например по книгите на Стою Стоев)⁶. Впрочем, повечето информация за Фройд, дори сред лица, претендиращи за професионален интерес се изчерпва дълго време с познания по текстовете на Буко Исаев, и в по-лошия случай – с повече или по-малко фантазни интерпретации върху етюда от Стефан Цвайг⁷. Като пример за популярен и масово използван източник за информация (и основен източник за формиране на представа и изграждане на оценки върху фактически непрочитани текстове) може да послужи книгата „Масовата култура“ на Б. Райнов, но и сборници от библиотека „Антени“ на изд. „Народна младеж“⁸.

В значителна степен ъндърграунд културата по време на комунистическия режим се базира на откъслечно, опосредствано четене. Възприемането по този начин на художествена литература нарушава тъканта на текста, а при научната обичайно свива или изоставя цели масиви от факти (аргументи), като същевременно премахва – и при двете направления четиво, контекстуалността, а често – и смисъла. Получаваната чрез реконструкция по откъслечи информация се характеризира с мозаечност, висока степен на условност; тя е лишена от цялост, нарушени са зададената от автора последователност и причинно-следствени връзки.

Статусът на книгите, съобразно степента на прочитането им (обхвагът на четенето) в разглеждания тук случай се изразява така:

- абсолютно нечетени;
- книги, за които информацията е добита от устен/устни разкази;
- четени (реконструирани) по цитати, интерпретации и пр.;
- четени по резюмета;
- четени по откъси;
- четени по адаптирани издания.

Байяр се задоволява само с три категории, с които силно стеснява възможностите за анализ:

- абсолютно нечетени книги;
- книги, за които лицето, което говори, е чуло;

⁶ **Стоев, Ст.** Фройдизмът и преодоляването му в България. – София, 1969; **Същият.** Човск, неофройдизъм, марксизъм. – София, 1972.

⁷ **Исаев, Б.** Въведение в психоанализата на Фройд. – София; 1930, Варна, 1932 (леко променено издание); **Цвайг, Ст.** Фройд. – София, 1947.

⁸ **Райнов, Б.** Черният роман. – София, 1970. 25 000 тир.; **Същият.** Масовата култура. – София, 1974. 10 000 тир.

- такива, които то е прегледало⁹.

В действителност на основа различни наблюдения могат да се обособят феномени като абсолютно нечетени книги, или такива които само са прегледани, но за които се говори. Разновидност на посочената като първа категория са случаите, когато за книга се съставя мнение по това, което се говори за нея в различни обществени среди (но и по оценки, които се срещат в пресата или другите медии).

Според Крейденко съществуват два пътя за запознаване с текста: „*главен, задължителен, но не масов – непосредственото четене на текста*“ и, втори, „*масов*“, чрез информация, получена от лица, чели книгата или слушали за нея¹⁰.

Съществува, разбира се, и обичайното и извънредно широко разпространено четене чрез преглеждане, свързващото звено със същинското, цялостното четене. То обаче в случая остава извън моя интерес, доколкото има самостоятелно значение като изследователска тема.

По отношение някои степени на не-четене може да се говори за опосредстваност (или за „*опосредствано*“ четене), както и, в определени, често проявяващи се случаи – за „частично“ четене. Под последното разбирам „четене“ (всъщност: запознаване с...) на *книги/отделни произведения* само по откъси, адаптирани издания, христоматии и др. Разновидност на това частично четене е четенето само от учебника, практика от миналото, фиксирана още в началото на XX в. – такова опосредствано, частично четене отбелязва още училищният инспектор Цвятко Петков през втората половина на 20-те години на XX в. – четене от учебника, а не от първоизвора¹¹. В последния случай допираме до широко разпространен вид четене, което може да се обозначи като „христоматийно“ или „училищно“ и което лежи в основата на механизмите на възприемане на писани текстове (и на художествената литература в частност) за широки обществени маси. Като форма на общуване с текста то присъства през целия живот на модерната българска държавност. Нещо повече, в определени периоди адаптираните издания се радват на значителен издателски (а би могло да се направи извод – и на читателски) интерес – например произведения на М. Сервантес, В. Юго, Ал. Дюма-баща, Д. Дефо, Ч. Дикенс, Х. Мълвил и пр. Косвени сведения показват, че представите за отделни творби (например за „Дейвид Копърфийлд“ на Дикенс) в годините до Втората световна война са създавани само върху подобни издания¹².

Четенето по адаптирани текстове е особено разпространено и популярно в актуалната епоха, когато значителна част от действията, които формално се обозначават като четене, са свързани с опосредстваност и частично възприемане. Няма да е преувеличено твърдението, че значителна част от информацията за различни произведения на художествената литература, но и за научни трудове и концепции се

⁹ Байяр, П., цит. съч., с. 16.

¹⁰ Крейденко, В. С. Телегонический эффект книги (от бел. 2), с. 18.

Трябва да се посочи, че „възприемането от други хора“ (противоположно на непосредственото възприемане) с основна форма на опознаване на литературни и други произведения, обект на внимание на изследващите различните особености на процеса на четене – вж напр. Вальдгард, С. Л. Очерки психологии чтения. – Санкт Петербург, 2010 (1. изд., 1931), с. 17–20.

¹¹ Петков, Цв. Книгата и учениците. – Враца, 1928, с. 35–36.

¹² Някои примери: Дефо, Д. Робинзон Крузо. – Пловдив, 1921. – 64 с. (библ. Младешка забава. 1); Робинзон Крузо. – София, 1937. – 94 с. (Златна библиотека. № 10); Дикенс, Ч. Дейвид Коперфийлд. – София, 1927. – 112 с.; Същият. Пип. Роман за деца и юноши. – София, 1938. – 75 с. (Втората книга е единственото изд. на „Големите надежди“ на бълг. език до 1944 г.); Мелвил, Х. Белият кит (Моби Дик). – София, 1935. – 173 с.

получава напълно опосредствано, от различни несигурни прочити, интерпретации и резюмета, с каквито изобилства интернет пространството.

Разновидност на разглежданите *частични/откъслечни* четения е *четенето по цитати* – много важна утилитарна практика, която заменя необходимостта от търсене на нужните научни, идеологически и пр. постановки сред масиви от текстове. Тя улеснява изваждане на акценти и дава възможност за лесно прибягване до аргументи от авторитети. Такова четене е много популярно, особено когато се използват цитати (задължителни постановки) от *политически/идеологически* утвърдени авторитети – Маркс, Енгелс, Ленин, Димитров, но и Мусолини и др. Обичайно подборките се разполагат тематично. Много популярни в съответното време са сборниците с „мисли и афоризми“ на Маркс/Енгелс и Ленин¹³. Класически пример за подобни публикации са известните „цитатници“ на Мао Дзедун, а от епохата на фашизма – антологията „Духът на фашистката революция“ на Мусолини¹⁴.

Ползването на тематични сборници като посочените може да се характеризира като формално четене, лишено от контекстуалност и непредполагащо вникване в цялостен *текст/теза*. С напълно утилитарни цели то задоволява моментни нужди – с образователно или с друго предназначение. Тези негови специфики не поставят под съмнение значението на антологии от отделно взети текстови пасажки („цитатници“) за първоначално запознаване, бърз обзор, пригледност и лесно цитиране. Те пестят време и събират на едно място най-характерни *мисли/постановки*. Същевременно негативите при ползването им са много повече, доколкото този тип издания (както и всички адаптирани, резюмирани и преразказани текстове) се отличават със силната субективност на подбората и подредбата на цитатите (често произволно обособявани или силно идеологически детерминирани), при които определени *мисли/твърдения* се извеждат от контекста, извършват се произволни съкращения, да не говорим за целенасочените политически манипулации. Подобно е положението в мрежата, когато произволното подбиране се предлага при отсъствие на отговорност за точност при превод, начин на възпроизвеждане, датиране и пр.

„Четенето“ по резюмета на произведения на художествената литература (fiction според пригледната Англо-американска класификация) е неотделима част от определен тип култура, свързана с развитието на модерните общества и масовите нужди на публиката. То може да се оприличи на предлагане на вид примитивен интелектуален утилитаризъм, много добре уловен и характеризирани от редица наблюдатели, между които и литератори, например писателят Рей Бредбъри в „451 по Фаренхайт“ (1959)¹⁵.

Полезността и популярността на справочниците с резюмета е несъмнена. Те улесняват опознаването на значителен брой творби на световната литература, предлагат бързи справки, нагледност и обзорност. Преодоляват препятствия, свързани с цени на книги, липси в библиотеки, отсъстващи преводи, запълват празноти в образование, обща култура и пр., включително облекчават и усилията на професионалисти – литературни историци, критици и т.н. Съществуват няколко фундаментални подобни издания, които предлагат резюмета на произведения. Отличават се главно по обема (броя на

¹³ Например: Карл Маркс и Фридрих Енгелс за държавата и правото. – София, 1972; Карл Маркс и Фридрих Енгелс за изкуството. – София, 1978.

¹⁴ Мусолини, Б. Фашистката революция. – София, 2002 (тематична антология на речи, статии и изказвания); Ориг. назв.: *Mussolini, B. Spirito della rivoluzione fascista*. – Milano, 1937 (подборка от изданието *Mussolini. Scritti e discorsi*. V. I–X, 1934–1937).

¹⁵ Бредбъри, Р. 451 по Фаренхайт. Същият. Избрано. 451 по Фаренхайт и др., – София, 2009, с. 59–62.

произведенията), подбора на заглавията и начина на интерпретация на съдържанието¹⁶. Тези техни специфични, полезни дадености не омаловажават факта, че по резюмета може да се гради разказ за даден текст, т.е. да се твърди, че дадена книга е прочетена.

„Четенето“ главно на художествена литература (но и философски и друг тип съчинения) по учебници служи често и като единствена основа за формиране на професионални познания и политическа култура. Голям брой лица след университетските си учебници и помагала не прочитат никога нещо повече в същата професионална насока. Тяхната професионална и обща култура се свежда до знания, изведени от този тип литература. Наблюденията върху лични библиотеки показва, че в не малка степен дори българската обществено-политическа мисъл до 9.IX.1944 г. се гради върху подобно *откъслечно/частично* четене.

Специфичен е случаят, когато информацията за произведение на художествената литература се черпи от *неговата екранизация*. Кинопрочитът позволява да се изгради добра, при това нагледна, с висока степен на потенциално въздействие, представа за сюжета, а в отделни случаи – дори за някои особености на езика на автора на произведението. Но екранизацията е специфичен, авторски прочит, който принципно се отличава от литературния оригинал по спестени или допълнителни детайли и дори сюжетни линии и образи и в никакъв случай не замества литературната основа.

Съществува говорене за книги по *устни разкази*. Обичайно това е интерпретация на основа устно изложени оценки (оценка), върху които се изгражда нов, собствен разказ. Това е по същество популярен вид опосредствано опознаване на произведения. Този тип информиране за текст е типичен за маргинални среди, за хора, изолирани в една или друга степен от четенето, или се проявява при текстове, познати на малцина (устно интерпретиране съдържанието на забранена литература, напр. емигрантски антикомунистически публикации). Често при устната интерпретация разказът променя сюжета или основното съдържание на дадено произведение до неузнаваемост. По устни разкази се оформят фиктивни образи, залягащи в основата на примитивни ъндърграунд митове.

Говоренето за *не-четени книги/автори* е свойствено за всички епохи; ще приведа два изразителни примера за 20-те години на XX в. от мемоарни текстове на Стефан Попов. Според първият:

„Никой не беше чел „Капиталът“ на Маркс, но всички говореха за него тъй, както се приказваше за „Световните загадки“ на Хекел и за „Пол и характер“ на Ото Вайнингер“¹⁷. В друг, по-ранен по време на написване текст същият автор отбелязва: „По-късно в главите ни нахлуха Айнщайн, Фройд и Келзен и за тях скоро заговориха най-високо тези, които не ги бяха прочели...“¹⁸.

Няма причина да се поставят под съмнение твърденията на Попов, но трябва

¹⁶ Lexikon der Weltliteratur. Bd. II: Hauptwerke der Weltliteratur in Charakteristiken und Kurzinterpretationen. Hg. G. v. Wilpart. 2, erw. Aufl., – Stuttgart, 1980 (1. изд., 1968), 1343 p.; dtv Kindlers Literatur Lexikon, Bd. 3–23 : Werke, Muenchen, 1974 [прототип: *Dizionario delle Opere di tutti i Tempi e di tutte le letterature* на Bompiani]; **Harenberg**. Das Buch der 1000 Buecher. Autoren, Geschichte, Inhalt und Wirkung Hg. J. Kaiser. – Dortmund, 2002. – 1248 p.

¹⁷ Попов, Ст. Безсънници. – София, 1992, с. 31.

¹⁸ Попов, Ст. Третото поколение. В: Българската идея. Исторически очерци. – Мюнхен, 1981, с. 12.

ва да се приведе и становището на съвременник от 1922 г., според който: „Ний, учащата се младеж, предимно от горните класове на гимназиите, четем Вайнингер. Да се спори върху това не бива. Дали обаче ний го разбираме, това не важи“¹⁹.

От текста по-нататък проличава, че за книгата се говори като за четена (по това време тя вече има две български издания)²⁰. Тук, в този случай възниква въпроса за трудността да се открият случаите на говоренето за четена от говоренето за нечетена книга (впрочем, подобен проблем маркира и Байяр). Вижда се, че темата поставя достатъчно въпроси, за да бъде пренебрегвана.

И в български условия има примери за демонстрирано не-четене, но това са случаи, когато книгата не е изцяло четена, но читателят се е запознал в някаква степен с нея, например:

„Произнасял съм се за книги, недоразрязвани и недоизчетени от мен. На упреците за такова „несериозно“ отношение към чужд труд отговарям всякога: аз разчупвам само върха на яйцето и го захвърлям, щом забележа, че е развалено“²¹. Това становище изразява разбирането на човека с опит, своеобразния експерт, професионалиста и естествено, съдържа и не малка доза самочувствие. Разбира се, като изключим известно високомерие и драстичност в подобна позиция, не е възможно да не признаем, че тя е свързана с определен начин на запознаване с произведения, практикуван от повечето експерти в областта на литературата (литературни критици), но и при други науки и сфери на познанието²².

Няма да откроя голяма тайна, ако спомена, че в по-голямата си част многобройните анотации за книги или радио и телевизионни експозета се подготвят на основа на беглото, „по диагонала“ запознаване. Впрочем, в света на „високото“ изкуство също има примери за не-четене, като този с Матис, който не бил чел, но прегледал за една нощ „Одисей“ на Джойс, за да вземе решение да го илюстрира и който преднамерено не искал при работата си да се влияе от текста²³.

Причините да се говори за книги, които не са четени, както и ситуациите, при които това е възможно, ще обобща така:

- заявка за принадлежност – идентифициране (вкл. отграничаване), респективно, легитимиране;
- престиж: за постигане на професионално предимство/демонстриране компетентност; оригиналничене;
- неприкосновена аргументация; чрез нея говорещият се превръща в ментор, непогрешим авторитет, своеобразен експерт и пр. за дадена група или среда – важен мотив и за юношеската и младежката култура.

Често посочените аспекти са тясно взаимосвързани.

В епохата на възпрепятстване на достъпа до определени книги говоренето, например за Love Story на Ерик Сегал (Сийгъл), е проява не само на актуалност, но и елемент на мода, заявка за принадлежност към определена общност – хора, полз-

¹⁹ Чакъргов, А. Отто Вайнингер и любовта. // *Чайка*, г. I, № 3, май 1922, с. 43.

²⁰ Вайнингер, О. Пол и характер. Прев. Х. Нейчев. – София, Български печат, 1919. – 407 с.; и следващото (от 1921 г.) на Книгоизд. „Ал. Паскалев“, 292 с.

²¹ Хербст, Й. Вчера, днес и утре. Из спомените и бележките на един публицист. – София, 1925.

²² Кузнецов, В. Френският материализъм от XVIII в. – София, 1985, с. 59.

²³ Русаков, Ю. Матис и „Улисс“ Джойса. // *Западноевропейская графика XV–XX веков*. Сб. статей. Ред. А. С. Кантор-Гуковская и др. – Ленинград, 1985, с. 146, 157, 158.

ваши английски, с общи, споделени ценности, симпатии и надежди, ориентирани към рок/поп музиката, англо-американската култура и преди всичко кино, общност, която може да се идентифицира със съответната контракултура. В говоренето за такава книга има най-сетне и елемент на разграничаване, на опозиционност.

Престижът може да бъде много важна подбуда и е много често срещана основна причина. По някой път се поражда и ситуация, при която трябва да се защити престижа не на лице, което трябва да говори за нечетена книга, но този на самата книга. Описаните от Байяр ситуации имат своите потвърждения в българската практика.

Съществуват интензивно поддържани разкази за влиянието на нечетени книги, които целят едновременно поддържане високия престиж на книгата и на читателя. Те отвеждат до състояние на своеобразен фетишизъм, излизат извън рамките на процесите по утвърждаване на канон и буквално сакрализират съответните текстове. Такъв е случаят с един от основните митове „Книга и четене“ от комунистическия период, който се свежда до драстични примери на приписване на влияние на текст върху неговите (мними) читатели – този за четенето на „Капитала“ на Маркс от работници, селяни и като цяло недостатъчно образована и неподготвена аудитория. В повечето случаи, когато отделните истории могат да се проследят, става дума за запознаване по устни лекции, по-рядко – за четене на реферати (изключваме случаите на откровена измислица).

Сред причините да не се чете, но да се налага да се говори, са *аксеологизмът*, с който се съпровожда отбелязването на акта на четене, статусът, който четенето има, съответно – възможността, читателят на дадено заглавие да се *идентифицира* с някоя среда или да стане член на формална общност (например група). Като разновидност на идентификацията ще посоча притежаването на книги като елемент на приобщаване – например набавянето на „Большая советская энциклопедия“ през 50-те години и възможната връзка между приобщаване и говорене, в случаите, когато въпросната енциклопедия остава неразгърната²⁴.

Характерен пример как може да се заеме позиция върху текстове, които не са четени, е т.нар. „Случай Солженицин“, когато отделни лица или групи (не само прословутото събрание на писателите) вземат крайно отрицателно становище и „заклеймяват“ поведението на писателя на база неговите *нечетени* произведения²⁵.

С този случай могат да се илюстрират проявите на няколко фактора, обуславящи „говоренето без познаване (четене)“ в условията на комунистическия режим – механизъм на дирижираност, конформизъм, сляпо доверие, респективно послушание и като цяло – на действия в рамките на определена масова психика.

Като се абстрахираме от същността на драстичния случай, отбелязан от Мангел (измислен каталог със заглавия за спасяване престижа на каталозите)²⁶, трябва да признаем, че и в български условия съществуват опити за мистификации и фалшификации с четенето, книгите и библиотеките.

Разглежданата проблематика е тясно свързана с явления като *четене по внушение*, както и с процеса на *четене и влагане на съдържание*. Често интерпретациите по частично четене или при пълно не-четене водят до трайни недоразумения, породени

²⁴ Мемоарно свидетелство, личен архив. – София.

²⁵ Христова, Н. Българският случай „Солженицин“. Исторически етюд с документално приложение. – София, 2000.

²⁶ Мангел, А. История на четенето. – София, 2004, с. 190.

от лошия прочит на текстове. Примери в това отношение предлагат различните неформални (медийни, кулоарни, в езотерическата книжнина и пр.) „прочити“ на Библията и особено на Откровение Йоаново (Апокалипсис), където, според историческия момент, се открива пророчество за „болшевишката революция“, идването на Хитлер на власт, за господството на японците, респективно китайците („жълтата раса“) над цялото земно кълбо и пр. Могат да се посочат такива и върху български текстове, като Търновската конституция (говорене за съдържанието на нейни постановки). Телегоническият ефект превърна книгата на Желю Желев „Фашизмът“ в *целенасочен* антиоталитарен манифест, в изследване срещу комунистическите режими²⁷.

Частичният или отсъстващият прочит са дадености, които участват в проявата на ясно изразен феномен да не се четат книгите, но да се изработва отношение за тях да се говори (и пише!) и дори да се позовават на тях. Проявите на феномена са придружени от създаване на особена *телегоническа култура*, която се поражда от силно желание за идентификация, при забрани (по силата на психологическия механизъм на „забранения плод“) и като форма на противопоставяне; от желанието да се даде друго становище, извън официалното, етаблираното, каноничното. Не изключвам и фактора *нагласа към фантазми*, както и преднамерена корист.

Разглежданото явление се отличава със силна доза фиктивност на представите, със съчинителство – и при това не само по веригата „слушане“ и следващото го интерпретиране, както и при говоренето по слушане, а и по веригата на частичното четене. Казано опростено: когато не си прочел нещо, а говориш за него, малък е шансът, че няма да сбъркаш, да изфантазираш. В подкрепа на наблюденията си, ще приведа твърдението на Байяр, че книгите, за които говорим, имат малко общо с „реалните“ книги и че съществуват фиктивни образци („книги фантоми“), които изпълняват ролята на еталон за отношение към други текстове/заглавия²⁸.

В подобна насока на мисли, струва ми се, може да се достигне до въпроса за формирането на масови заблуди, устойчиви представи и митове. Тук трябва да се поставят случаите, когато от посещение на литературно или друг вид четене се изгражда представата за познаване на творчеството на отделен автор. Особено драстична разновидност на това усещане е, когато впечатлението се оформя на основа среща с автори на научна книжнина (литературоведска, историческа, географска и пр.)²⁹.

Пропускането на телегоническата проблематика от изследователския хоризонт на книговеди и културолози означава да се опрости максимално въпроса за четенето; и съответно да се пренебрегнат фундаментални тенденции и фактори, които определят развитието на процеса четене.

В действителност, отчитайки своите продължителни наблюдения, мога да твърдя, че в български условия съществуват широко разпространени практики, чиято същност е маркирана в чуждата изследователска литература. Те могат да

²⁷ Поппетров, Н. Социалният живот на една „знаменита книга“. Бележки по „Фашизмът“ на Желю Желев. // *Ново време*, 1996, № 4, с. 55–66. Възприемането на книгата и влагането на различно от реалното ѝ съдържание може да се интерпретира в контекста на разбиранията на Байяр – вж напр. Байяр, П., цит. съч., с. 163.

²⁸ Байяр, П., цит. съч., с. 63, 176.

²⁹ На Е. Русинова дължа споделени примери от наблюдения на възприемане, основано на срещи („читателски срещи“) с учени историци.

се сведат до две изразени и тясно взаимосвързани тенденции, в основата на които лежи не-четенето:

а) книгата (текст) да не е четена и да се говори за нея;

б) книгата да не е четена и да влияе върху индивида³⁰.

Проучването на проблематиката предполага реконструиране на прочити на книги (чрез създадените на тяхна основа концепции и представи), както и на системи от ценности и нагласи (т.нар. „колективна библиотека“ на Байяр)³¹.

Навлизането в телегоническата проблематика поставя на преосмисляне ред твърдения за отношенията *книга-общество* и *индивид-книга*, романтичните представи за „книголюбието“, както и едностранчивата и с преднамерена аргументация теза, че четенето е антиманипулативен филтър³².

В заключение бих искал да приведа три основни тези на В. С. Крейденко³³, от чийто текст бе инспирирана настоящата работа, над които заслужава да се съсредоточат книговедите. Тезите описват една действителна картина, която наблюдаваме непрекъснато около себе си, но поради различни причини – патриотична гордост, професионално високомерие или обикновено лицемерие подминаваме и премълчаваме.

Първата се отнася до възможностите (капацитета, кръгозора, общата и професионална култура) на индивида: *„Човек черпи от текста това, което е способен да вземе.“*

Втората поставя акцент върху четенето на книги, които могат да бъдат характеризирани като „висока литература“, най-важни, канонични текстове: *„Даже великите книги не така много и постоянно се четат. По-често тяхното съдържание достига до човека по опосредстван път.“*

Третата не отдава доверие на обикновено възвеличавания обичаен имагинерен читател, твърдейки, че *„ако се вземе обикновеният човек, то за него винаги е характерно в значителна степен неправилното разбиране и неправилното тълкуване на книгите“*.

Сходни са разбиранията на Байяр, според който: *„Много книги, привидно нечетени, упражняват чувствителен ефект върху ни посредством отзвук за тях, който достига до нас“*³⁴, твърдение в много отношения съзвучно с това на Крейденко.

За разлика от Байяр, който подхожда апологетично-иронично към не-четенето, аз съм на мнение, че трябва да се осмислят степените на допустимост и на недопустимост на непълното запознаване с *текст/книга*. Телегоническият ефект обаче съществува, присъства отчетливо през различните епохи и формира, в условията на масови комуникации, масовата култура на обществото. Дори да отчетем като неотделим от действителността ни факт само последното, темата има значение.

³⁰ Крейденко, В. С. Телегонический эффект книги (от бел. 2), с. 20.

³¹ Байяр, П., цит. съч., с. 30.

³² Цветкова, М. Четенето – антиманипулативен филтър. – Велико Търново, 2000.

³³ Крейденко, В. С. Телегонический эффект книги (от бел. 2), с. 7, 14.

³⁴ Байяр, П., цит. съч., с. 14.

ТРИ ОСНОВНИ ЕТАПА ПРИ ОПАЗВАНЕТО НА СТАРИ КНИГИ И ИСТОРИЧЕСКИ ДОКУМЕНТИ

РЕНИ МАРЧЕВА

Осигуряване на добри условия на съхранение – хигиена, ниски нива на температура, влажност, осветление

При съхранение и експониране на исторически документи от голямо значение са условията, при които тези материали са поставени. Хартията е органичен материал, който силно се повлиява от околните условия. Тя е чувствителна към повреди от механичен, химичен и фотохимичен характер, чиито причинители присъстват в околната среда – прахови частици, вредни газове, променящи се температура и влажност на въздуха, експозиция на светлина. Подходящите условия – хигиена, ниски температури, ниска влажност и ниски нива на осветеност, играят важна роля в продължителността на съхранение на историческите материали.

Прахта и другите въздушни замърсители (въглероден диоксид, серен диоксид и азотните оксиди) са материали, които предизвикват химически повреди на хартиената основа. При взаимодействието на тези кисели газове с влагата от въздуха се образуват киселини, които са причина хартията да става кисела и чуплива. Абразивните прахови частици механически повреждат хартията чрез разрязване на хартиените влакна. Прахта е и хранителен източник за насекоми, както и източник на гъбни спори и яйца на насекоми. При повишени нива на температура и влажност се благоприятства появата на плесенни гъби и насекоми.

Историческите колекции трябва да се пазят в чисти места. За целта редовно обезпращавайте хранилищата и експозиционните зали. Редовно проветривайте. Сменяйте въздушните филтри на системите за проветряване. Дръжте документите далеч от храна, отворени прозорци и източници на изпарение, включващи почистващи препарати, бои, цигарен дим. Ако е трудно да се контролират качествата на прахта и въздуха, добре е документите да се съхраняват в архивни опаковки, осигуряващи бариера към тези проблеми. Съхранявайте колекциите на разстояние от пода за предпазване от вредители и водни повреди.

Редовното почистване дава възможност да се следи и активността на насекомите. При констатиране на някаква инфекция, избягвайте да използвате химикали. Последните, подобно на киселините, се абсорбират от хартията и действат като разрушаващи агенти. Натрупаните остатъци също могат да предизвикат и здравословни проблеми на хората при работа със засегнатите обекти. Използването на някои нехимични методи, включващи откриване и запечатване на повърхностите, където са открити насекомите, елиминиране на източниците на вода и храна, редовно почистване и подобряване на въздушната циркулация, могат да ограничат заразата и да я преустановят.

Хартиените материали са с тенденция за разширяване и свиване в отговор на промени в температурата и влажността. При промяна в условията постоянното разширяване и свиване причиняват разкъсване на хартиената структура на документите. Условията на повишена температура и влажност ускоряват старенето на хартиените материали и създават условия за активиране на насекомите и за плесенен растеж.

Избирайте хранилища и сгради, където има подходящи условия за съхранение, добра въздушна циркулация. Оставете свободно пространство за движение на въздуха, чрез разполагане на стелажите и шкафове на известно разстояние от стените. Температурата и влажността трябва да са умерени и контролирани, доколкото е възможно. По принцип по-ниски температури и по-висок контрол на влажността водят до по-добри условия за опазване на книжните материали и до намаляване на вероятността от плесенно прорастане. Някои литературни източници препоръчват температура под 16°C и влажност 30–50%.

Хранилищата и експозиционните пространства да са отдалечени от източниците на топлина и вода, такива като топла вентилация, отворени прозорци, мивки. Избягвайте външните стени за разполагане на стелажи до тях, тъй като те са подложени на промени във влажността под влияние на външните условия и появата на конденз върху тях е често явление.

Светлината е форма на електромагнитна енергия, която ускорява повреждането на хартиените материали. Светлината води до отслабване на структурата на хартиените влакна. Експонираните хартии – особено тези, съставени от дървесна маса, пожълтяват или покафеняват и стават чупливи. Платнените книжни подвързии и много мастила избледняват при излагане на светлина. Повредите от експониране на светлина, независимо дали е естествена или изкуствена, са натрупващи се и необратими. Химичните реакции, започващи под въздействието на светлината, продължават и след като източникът на светлина е изключен и документите са прибрани на тъмно. Източниците на видими и инфрачервени лъчи се явяват и източници на топлина. Повишаването на температурата ускорява химическите реакции и влияе на влажността на въздуха.

Дръжте ценните колекции на тъмно, доколкото е възможно. За предпазване на образците избирайте за съхранение и експониране площи без прозорци, където осветлението обикновено се държи загасено. При наличие на прозорци, екранирайте ги с УВ филтри или щори за блокиране на светлината, особено в тази част на деня, когато има въздействие на слънчеви лъчи. Като правило поддържайте ниски нива на осветеност и експонирайте за кратки интервали от време. Разполагайте ценните материали в опаковки с архивно качество (такива като плкове свободни от киселини, папки или кутии), които напълно предпазват разположените в тях материали от светлина.

Внимателно ползване

Старите книги и документи в историческите колекции трябва да се ползват със всички съображения за тяхната уникалност, възраст, състояние и ценност.

Потта и мазнините върху кожата оставят постоянни пръстови отпечатъци върху книгите и хартията. С времето в мястото на контакт хартиите се разрушават, а е възможно и плесенно прорастване.

При ползване на ценни материали винаги бъдете с чисти ръце или с памучни ръкавици. Последните са за предпочитане.

Осигурявайте опора на документите при пренасяне и ползване. Ако хартиените документи са с по-големи размери или в чупливо състояние, използвайте здрава подложка (например парче картон) под тях. При обръщане на чупливи документи те се покриват с твърд картон и отгоре и така приготвеният „сандвич“ се обръща, за да се открие и ползва другата страна на документа. Използвайки този „сандвич“, предпазваме чупливите документи от допълнително повреждане при обръщане.

Винаги използвайте двете си ръце, когато носите голямоформатни или тежки книги и документи. Поставете ги върху плоска повърхност и поставете подложка (например друга книга) под корицата, която е отворена. При ползване на нестабилни и ценни издания с глухи корици най-подходящи са поставките от пенопласт. Книгата се поставя, разтворена на 120°, което гарантира надеждна опора на целия гръб, а страниците се придържат с полиестерна лента. Не натискайте книгата за по-широко отваряне от необходимото и никога не поставяйте книгата отворена с лице надолу. Тези две действия могат да причинят повреждане на гръба на книгата.

Отделяйте материалите, които са вредни за историческите обекти (такива като кламери, карфици, гумени ленти). Разполагайте отделно материалите с висока киселинност, например вестници. Ако тези документи са важни, поставете ги в неутрални опаковки, така че те да не са в директен контакт с ценните материали. Ако документите имат само информационна стойност, заместете ги с фотокопия върху обезкислена или забуферирана хартия. Заместете старите и вероятно кисели опаковъчни хартии с такива с архивно качество.

Книгите трябва да се поставят във вертикално положение на полиците, да не се разполагат плътно и да се подкрепят с държатели при необходимост. Голямоформатните книги се съхраняват в хоризонтално положение върху поlici с подходящи размери, най-много по две или до три – една върху друга.

Съхранявайте отделните документи хоризонтално, при възможност непрегънати. Сгъвайте хартиените документи, ако са все още гъвкави и ако няма опасност от пречупване при сгъване.

Ако са доста твърди за отваряне, пазете ги сгънати както са. Ако е възможно, отделете писмата от пликовете. Документите могат да бъдат разположени в папки, обикновено не повече от 10 или 15 в папка. Бъдете сигурни, че папките са подходящи и ще придават необходимата опора на съхранявания в тях документ. Кутиите за съхранение на вестници и голямоформатни документи трябва да са хоризонтални, буферирани и с малко по-големи размери от самите документи.

Никога не залепвайте разкъсани документи с тиксо лепенки. С времето те стареят и техните лепила агресивно разрушават и опетняват материалите, до които са прикрепени. Съхранявайте разкъсаните документи в техните собствени опаковки, за да ги предпазите от по-нататъшно разкъсване и за запазване на отделните парченца заедно. За книги с отделени капаци или страници, завържете книгата с платнени, несоцветени плоски ленти (памучни или ленени). Ако книгата не се ползва често, завийте я в здрава, свободна от киселини хартия. Друг вариант е съхраняване на такава книга в архивна кутия, която ще я предпазва от допълнително разкъсване и от влиянието на неблагоприятни фактори на околната среда.

Съхраняване на историческите обекти в опаковки, изработени от свободни от киселини хартии или от инертен материал

Качеството на опаковките за съхранение играе важна роля в продължителността на опазване на писмените исторически материали. Лошокачествената хартия и пластичните материали, използвани за направа на старите опаковки, могат да ускорят повреждането на ценните документи, тъй като хартията бързо абсорбира киселини и други повреждащи продукти от материалите, с които тя е в директен контакт. За опазване на състоянието на опакованите образци опаковките за съхранение трябва да са направени от химически стабилни материали, които не въздействат на съдържащите се в тях книги и документи. Опаковките с добро качество служат и като бариера на външни киселинни въздействия (такива като прах и въздушни замърсявания) и отслабват влиянието на лошите условия. Хартията и картонът за кутии трябва да са свободни от киселини. Наличните в специализираните магазини опаковки са буферирани с pH – (7.5–9.0), съдържащи алкален резерв, който неутрализира допълнително абсорбирани от външната среда киселини и свободни от киселини картонени папки и кутии с pH – (6.5–7.5), неустойчиви на последващо киселинно въздействие.

Буферираните продукти са подходящи за съхранението на книги и на повечето видове документи. Някои видове снимки и документи с чувствителни материали (бон, мастила) не трябва да се съхраняват в буферирани опаковки, особено ако температурата и влажността не са добре контролирани. Те се съхраняват в неутрални опаковки, свободни от киселини.

Хартисните опаковки и кутии осигуряват профилактика от светлина и прах, предпазват от натрупване на влага и разрушителни газове, поради своята поръзност. Техният единствен недостатък е, че съхраняваните материали трябва да се изваждат от опаковката, за да бъдат разглеждани, засилвайки шанса за повреда от абразия, от пръстови отпечатащи.

Пластмасовите продукти трябва да се правят от инертни материали, които са свободни от пълнители. Съвременните архивни пластмаси включват полиестер и полипропилен. Полиестерният филм е здрав и прозрачен. Използва се да покрива листовце, за ръкави и за капсулация на документи (обратима опаковка). Документът се затваря между два листа полиестерен филм, които след това се свързват по ръбовете с двойно залепваща се лента или чрез разтапяне със специално зонално заваряване. Полипропиленът е по-здрав и се ползва за кутии.

Предимство на пластичните опаковки е тяхната прозрачност, което улеснява ползването на документите, без да се налага тяхното изваждане.

При повишена влажност в околната среда във вътрешността на полиестерната опаковка се натрупва конденз, тъй като тя не притежава поръзността на хартиените материали. Тази влага не може да се отдели и въздейства необратимо на съдържимото. Този вид опаковки не предпазват от светлинно въздействие.

Преди поставяне на книги и документи в контейнери, проверете тяхната чистота и влажност. При влажност на документи или наличие на плесенен мирис проветрете и изсушете влажните материали в добре вентилирано помещение. Отделете повърхностния прах с мека четка – на открито. Използвайте предпазна маска срещу прахта и съдържащите се в нея гъбни спори и яйца на насекоми.

Сухи, чисти и стабилни условия на съхранение и подходящи контейнери са най-ефективният метод за профилактика от повреждане на съхраняваните материали.

120 ГОДИНИ ЧИТАЛИЩЕ „РАЛО“ – ВЪЛЧЕДРЪМ

МАРИАНА КОЛАРСКА

През тази година Читалище „Рало“ – гр. Вълчедръм отбелязва своя 120-годишен юбилей. Всяка подобна годишнина предполага, от една страна, осмисляне на извървения път, а, от друга, изграждане на нова визия за бъдещето на институцията.

Библиотеката при Читалище „Рало“ се е утвърдила като важна институция която е събирала и организираща библиотечни материали, преодолявала е трудности, но е успяла да изгради добър имидж сред местното общество и гражданите си. С времето тя се е превърнала в основен културно-просветен център и е част от живота на малкия град.

Библиотеката е особено важна институция в населени места, където икономическата и социална ситуация е тежка, а образователните и културните възможности са твърде ограничени.

Читалищната библиотека работи в тясно сътрудничество с другите културни институции във Вълчедръм – училища, гимназия, център за работа с деца, музейна сбирка, дружеството на краеведите. Като демократична институция, читалищната библиотека продължава да бъде притегателен център за просвета, култура и съхраняване на местните традиции и обичаи.

Вълчедръм в миналото и днес

Градът е прочут със стремежа на жителите си към просвета и култура, с жини и пренесен през годините автентичен фолклор. Фамилиите и родовете тук носят уникални имена, а родословните дървета на повечето от тях са добре проучени и водят началото си още от дълбока древност.

Градската музейна сбирка съхранява над 5000 експоната, която е хранителница на битата и културата на вълчедръмчани през вековете. Тук е роден поп Пунчо Граматик който през 1780 г. е основал първото килийно училище в града през Възраждането а също и Димитър Маринов – виден наш етнограф, фолклорист и историк, чиято име днес носи гимназията в града. В този край е роден и Петър Петров – създател на етнографските музеи в България. Тук се намира уникалната църква „Св. Параскева“, която е умалено копие на храм-паметника „Св. Александър Невски“ в София.

Вълчедръм бе избран за стартова академична кампания на Международната академия за българознание, иновации и култура (МАБИК) „Българите – първите европейци“.

Началото...

След Освобождението под влияние на Димитър Маринов на 8.IX.1891 г. във Вълчедръм се създава първото читалище под името Научно дружество „Рало“. За председател е избран Богдан Токъов. Избират се още местни дейци за деловодители и библиотекар.

На първото учредително събрание са участвали 16 души.

Веднага след създаването на читалището, на 17.XI. 1891 г. е изнесена първата сказка – „Конярството“ от Б. Токъов, а на 24 ноември – „Философията на птичите гнезда“ от Иван Икономов. На 8 декември Иван Мацанкиев изнася сказката „Покръстването на българите“. Поставя се началото на библиотеката, на която бил предоставен един шкаф от училището. Отначало я ползват само членовете на читалището, а по-късно всеки, който пожелае.

В края на същата година в една от стаите на училището била направена сцена. На 20.I.1892 г. е изиграно първото театрално представление „Многострадална Геновева“. Ролите изпълнили Мария Хомзолова, Димитър Атанасов, Райна Декъова, Иван Икономов, Никола Бойчев и др.

През 1893–1894 г. само се раздават книги, читалището не организира масови прояви, тъй като пригодената училищна стая едва побираща 50–60 души, а по-голямо помещение нямало. Въпросът бил решен едва след построяването през 1894 г. на новото училище.

През 1895 г. в ръководството на читалището възникват разногласия и на 19 юни с.г. група граждани, ръководени от Иван Мацанкев, закупуват вестници и списания и тайно основават друго читалище, което нарекли „Живот“. След много спорове те се обединили в едно – „Рало“, с председател Богдан Токъов и подпредседател – Иван Мацанкев. Докъм 1938 г. основната дейност се съсредоточава в раздаване на книги за прочит, изнасяне на сказки и театрални представления. Всеки четвъртък е имало публична сказка на народния университет в областта на химията, земеделието, агрономията...

Читалището носи името си „Рало“ още от основаването си, та до 1954 г. Смисълът на името е двояк. От една страна, културното средище е възникнало в центъра на плодороден селскостопански край – в сърцето на Златията, където всичко, което се посее – никне, а, от друга страна, разорани са браздите на българската просвета и култура, поставено е началото и семената на знанието поникват в душите на хората. След 1989 г. читалището отново връща първоначалното си име „Рало“.

Уреждането на библиотеката става на 10.XI.1891 г., когато по предложение на Иван Мацанкев и Захари Даскалов се изработва и приема правилник. Абонирани са 6 вестника и 6 списания. Първите книги, с които започва да работи библиотеката, са дарение – 45 тома. След събитията от 1923 г. неизвестни лица изнасят част от библиотечните книги и ги унищожават.

Възникване и развитие през годините

Като председател на читалището поп Никола Грозданов измолва от Светия синод книги в дар. През 1925 г. фондът достига 581 т., през 1937 г. – 1037 т., а през 1943 г. – 2429 т.

През 1959 г. библиотеката се настанява в новата сграда на читалището. Започва ново поддръжане на фонда, което разширява свободния достъп на читателите – в по-просторното и по-уютно помещение. В резултат на това и с подкрепата на местната власт, на производствените предприятия в града рязко се увеличават броят на читателите и книгораздаванията, както следва, като имаме в предвид, че през 1958 г. книжният фонд е наброявал 6063 тома:

Години	Книжен фонд в т.	Читатели
1970	15 230	1143
1971	23 919	1200
1979	35 000	1400

През 1976 г. със свои средства читалището купува ново помещение и открива филиал с фонд 4000 т.

Съвременно състояние

Историята ни учи, че развитието и ролята на библиотеките са определяни от обстоятелства, догми, интереси на управляващите... Библиотеката е огледало на обществото и до голяма степен отразява националния характер. Затова и всяка читалищна библиотека е уникална, както е уникална и институцията „Читалище“ за България.

С цялостната си дейност библиотеката във Вълчедръм днес е своеобразен мост между печатния документ и виртуалното бъдеще, между регионалното и европейското познание, между българската и световната култура.

Библиотеката при Читалище „Рало“ е най-голямата на територията на община Вълчедръм. Тя осъществява образователни, информационни, културни и архивни функции. Нещо повече – активен участник е на фона на случващите се събития в малкия град. Инициатор е в събирателската и издирвателската дейност по съхраняване на местни фолклорни обичаи и традиции. В тясно сътрудничество с местното краеведско дружество развива дейност по възрождаване на традициите и изучаване историята на края.

Читалищната библиотека е отворена за гражданите си, което включва участие в демократичния живот, достъп до информация, който позволява на гражданина да участва в обществения живот на населеното място.

Днес тя развива мисията си на информационен център така, както през годините е развивала образователната си и културна мисия. В същото време ситуацията се променя. Библиотеката престава да бъде само хранилище на книги.

Според някои библиотекоеведи библиотеката придобива нова роля и от институция за съхранение на знанието се превръща в институция за разпределение на това знание.

Съвременният облик на библиотеката я очертава като значима институция с образователни, културни и информационни функции. Тя е център за методическа и краеведска дейност за общината и региона. Има архивни функции по отношение на литературата за края.

Електронната среда създава широки възможности и за сближаване на библиотеките, и за приобщаване на нов тип категории читатели с по-високи изисквания. Библиотека „Рало“ бързо се адаптира към промените. Активно работи по проектите „Българските библиотеки – място за достъп до информация и комуникация за всеки“ (или т.н. проект „Глобални библиотеки“) и „Българските библиотеки – съвременни центрове за четене и информираност“.

Културно-просветна дейност

Библиотеката е инициатор и организатор на празничните изяви в града – Коледни концерти, отбелязване на празниците Василица, Ивановден, Трифон Зарезан, Ден на самодееца – 1 март, св. Дух и св. Петка (празници на града), а също така и на регионалния фолклорен събор и прегледите на песенното и танцувалното творчество на местните фолклорни колективи. Организират се литературни празници на поезията, на които се изявяват местни автори. Като резултат от тях е издаването на литературния сборник „Изповеди“.

На 14.X.2008 г. за първи път се чества Празникът на Вълчедръм – 40 години от

обявяването му за град и 65 години гимназия „Димитър Маринов“.

Честването на Василица е традиционна изява на тукашните ромски състави по случай тяхната Нова година – Банго Васил. Според Юлианския календар тя се отбелязва на 14 януари и е съвместна проява на ОУ „В. Левски“, в която участват ученици, учители и родители. Създаден е мотивиран и ентусиазиран екип за работа в СИП „Фолклор на етносите“. Чрез легендите се припомня откъде са тръгнали ромите, защо имат магическа сила думите им и се изтъква таланът им да пеят и танцуват. Дейността се финансира от Общината по проект „В училище е интересно“.

Ритуалът „Гадаене за женитба“ се извършва срещу Васильовден. Автентичните наричания при ваденето на пръстени от котле се представят от група девойки.

Ритуалът „Трифон Зарезан“ и празникът Ивановден, когато се извършва ритуал за здраве и се хвърля християнският кръст във водите на р. Цибрица, се организират съвместно с библиотеката, от настоятелството при Народно читалище „Рало“ и настоятелството при храма „Света Параскева“.

„Маратон на четящите деца“ пък е своеобразна проява на библиотеката, който се наложи като традиционен през годините. Целта е да се изградят мотивации и навици за четене на художествена литература у децата. Всяка година проектът се реализира и стартира през април по време на Седмичата на четенето и е съвместна проява на основните училища, гимназията, библиотеката и Дружеството на пенсионерите. В резултат се повишават грамотността и интелектът на подрастващите.

За читалищна библиотека като „Рало“ този род дейност е основната за приобщаване на населението към книгата и четенето.

Да обобщим:

- в своята дейност Библиотека „Рало“ отделя голямо внимание на културните си изяви;

- тя е посредник между творците – създатели на духовни ценности и гражданите, като винаги търси и нови форми за изява освен традиционните конференции, литературни срещи, вечери, премиери на книги, кътове, табла, витрини и др.;

- библиотеката партнира или подпомага активно всички читалищни и общински мероприятия с цел обогатяване на духовния и културния живот на гражданите и проявата на толерантност между различните етноси;

- формите и методите на работа са приемани, търсени и желани от обществото, за което говори съпричастността и активното му участие в тях;

- институциите са в неразривна връзка при подготовката и реализация на проектите.

Библиотеката на един град неизбежно отразява икономическото и духовно развитие на гражданите му. Днес, основната мисия на Библиотека „Рало“ е да съхрани непреходното си значение като културен институт, опазвайки традициите на 120-годишното си минало, с поглед в настоящето и с перспектива – бъдещето.

ПРОФ. ХРИСТО МУТАФОВ – ЕДИН ОТ ДОАЙЕНИТЕ НА МЕДИЦИНСКАТА ИНФОРМАЦИЯ У НАС

ДОНКА ПРАВДОМИРОВА

Научната информация в България прави първите си стъпки в началото на 50-те години на миналия век, когато към Централната библиотека на БАН е създаден Центърът за научна информация. По-късно се създават и няколко профилирани центрове, какъвто е Националният център за научна медицинска информация (НЦНМИ) към Министерството на народното здраве. Именно в този център преминават три десетилетия от професионалния път на проф. Христо Мутафов, който тази година навърши 75 години.

Д-р Христо Георгиев Мутафов е роден на 27 януари 1936 г. в София в семейството на студента по медицина Георги Христов Мутафов и Софи-Маргарита Леополд Линдбихнер, чиито родители са от Виена, но по време на Първата световна война се преселват в София. Бъдещият професор завършва основното си образование в с. Г. Дамяново, Монтанско, където баща му е участъков лекар, а гимназиално – през 1953 г. в Пета мъжка гимназия в София. Въпреки отличната оценка на приемния изпит, младежът не е приет за студент в Медицинската академия поради „неблагонадеждност“. Тази квалификация е типологична за младите хора от т. нар. буржоазни семейства по онова време. Друг е въпросът какъв буржоа е селският лекар д-р Мутафов – бащата на бъдещия медик, и каква буржоазка е майка му, която е дъщеря на бедни виенчани, типични представители на работническата класа, преселили се в София с надеждата за по-добър живот. Самото австрийско потекло обаче се превръща в стигма за бъдещия информатик. На следващата година селският лекар, с огромен авторитет в района, се престашава и моли за ходатайство лично Г. Дамянов синът му да бъде допуснат до студентската скамейка. Високопоставеният партиен ръководител от Монтанско (тогава Михайловградско) наистина се застъпва, но от наивна скромност младежът едва проронва, че иска да следва „стоматология“, а не „медицина“. През 1960 г. той завършва с отлична диплома и десет години е стоматолог в района, където и родителите му живеят – в Общинската здравна служба в с. Г. Дамяново. През 1967–1968 г. завършва следдипломна специализация по научна информация към Софийския университет. Това му дава възможност в началото на 1971 г. да постъпи на работа в НЦНМИ, където разгръща научно-творческия си потенциал и работи там тридесет години, до пенсионирането си през 2002 г. Самият център е създаден в края на 1964 г. и търпи редица преобразования в развитието си през годините. Първата научно-приложна разработка – „Проект за Отраслова система на научно-медицинска информация“, която регламентира дейността на центъра и на всички информационни звена в областта на медицината и здравеопазването, е разработена през 1972 г. Един от тримата й автори е именно бъдещият проф. Мутафов. Заедно с д-р Хр. Мичков и

д-р Г. Московски той активно работи по създаването на проекта. От този момент до края на професионалния си път проф. Мутафов е инициатор и реализатор на редица иновации в областта на медицинската информация; той е главният генератор на прогресивно развиващата се и непрекъснато обогатяваща се научно-информационна дейност в областта на медицината у нас. Той е и главният координатор с аналогичните звена от бившите социалистически страни, между които се създава Международната система за НМИ, наречена МЕДИНФОРМ. Именно тези факти дават пълно основание да определя проф. Мутафов като доайен на информацията по медицина у нас.

В Центъра за информация по медицина (ЦИМ), така е наречен впоследствие ИЦН-МИ, проф. Мутафов, макар и с немалко перипетии, изкачва цялата стълбица на тази структура – от най-ниското до най-високото ѝ стъпало. От 1974 до 1976 г. е началник на отдел „Информационно-търсещи системи“; от 1976 до 1977 г. – главен специалист в Главния информационно-изчислителен център; от ноември 1977 до 1979 г. – главен специалист в Центъра за научна информация по медицина и здравеопазване с Централна медицинска библиотека (ЦНИМЗ с ЦМБ); през 1982–1991 г. – началник отдел „Информационно обслужване“ в ЦНИМЗ с ЦМБ; от 1991 г. е директор на ЦНИМЗ; от 1993 до 2002 г., до пенсионирането си, е и заместник-директор на Централната медицинска библиотека (ЦМБ) и ръководител на ЦИМ.

Основните направления в дейността на проф. Мутафов през тези три десетилетия са методическото и организационното разгръщане на научно-медицинската информационна дейност в страната; информационно осигуряване на ръководните здравни кадри, както и изграждането на информационни масиви; методично ръководство на отделите и бюрата за научна медицинска информация в цялата страна; непрекъснато усъвършенстване на издателската дейност, особено след кризисния за научната информация период у нас след 1989 г., когато постепенно и безшумно се разпада цялата Национална система за научна и техническа информация, както и изграждането на международни контакти на ЦИМ. Неговата дейност се модифицира съобразно вътрешното развитие на научно-информационната дейност във взаимодействието с общите политико-стопански промени в страната, за да остане до 2000 г. ЦИМ единственият в страната функциониращ комплексно отраслов център за научна информация.

Началото на публикационната си дейност проф. Мутафов поставя през 1963 г. и тя основно е в посочените направления. Освен като член на редакционни колегии на медицински списания, от 1974 г. той става и сътрудник на сп. „Библиотекар“, чийто наследник е сп. „Библиотека“. На неговите страници информира за развитието и дейността на Центъра. Става член също на СБИР (днес ББИА) от самото му основаване през 1990 г. Споменавам този факт, тъй като бих искала да изтъкна, че проф. Мутафов е сред малцината специалисти, които отстояват становището, че библиотеките и научно-информационните центрове трябва да работят комплексно в сферата на научно-информационната дейност.

Административното израстване на проф. Мутафов е съпътствано, или по-точно е плод на научното му израстване. Той се налага като най-авторитетният специалист в тази област и непрекъснато участва в национални и международни научни форуми. Няма да е пресилено ако кажа, че научно-медицинската информация у нас се олицетворява именно с неговото име. За щастие има и многократни командировки в сродните центрове на бившите социалистически страни, между които е създадена системата МЕДИНФОРМ. През 1973 г. проф. Мутафов обменя опит по методически въпроси на научната информация и по-специално по изграждането на тезаурус за нуждите

на системата МЕДИНФОРМ във Всесъюзния научноизследователски институт за медицинска и медико-техническа информация (ВНИИМИ) в Москва. Изградил се като отличен специалист, който непрекъснато търси пътища за усъвършенстване на научно-информационната дейност по медицина у нас и за интегрирането ѝ не само със системата на бившите социалистически страни, а и с най-прогресивните системи в света, владеещ като матерен немски език, проф. Мутафов се превръща в представителното, координиращото лице на България в тази област. В тази връзка през 1989 г. известната руска специалистка Е. И. Добинина отбелязва: „Корифей на научните изследвания по дадената проблематика (медицинска наукометрия) са Е. Гарфилд (САЩ), **Х. Мутафов (НРБ)** [подч. – Д. П.], Я. Влахи (ЧССР), Сенгурта (Индия), Д. Томов (НРБ), Я. Голбих (ЧССР) и много други. В СССР лидерската роля в разработката на тази проблематика принадлежи на Ю. Т. Шарабчиев“¹.

В областта на медицинската информация проф. Мутафов се утвърждава като водещ организатор и управленец, практик и теоретик. Той съвместява трите възможни направления на тази дейност равнопоставено и хармонично в най-високата им професионална степен. Неговият професионален устрем е насочен за пълноценно и модерно информирание на медицинските специалисти – и практики, и теоретици – у нас на равнището на световния опит.

Постъпил в ЦМИ през 1971 г., в 1973 г. проф. Мутафов вече разработва дисертационен труд на тема „Формализиран метод за преценка на научната стойност на кандидатските дисертации“ за зачисляване на свободна аспирантура. (Известно е, че определяните днес като „малки докторати“, по времето на социализма се наричат „кандидатски“, т.е. за получаването на т. нар. степен „кандидат на науките“.) От 1970 г. обаче, поради контактите му с чужденци, проф. Мутафов попада в регистрите за наблюдение на тогавашната Държавна сигурност – факт, който забавя с години защитата на дисертационния му труд. „Висшите инстанции“ вземат съответните мерки целенасочено да се задържа процедурата. Първо се забавя зачисляването, което става през 1980 г., а самата защита е през 1991 г., но като един от само няколко колкото специалисти в страната той защитава направо „голям докторат“ на тема „Новото научно знание и възможности за неговата оценка“, разработен в обем над 666 с. През 1996 г. д-р Мутафов получава званието „старши научен сътрудник I степен“, т.е. професор по „Теория на научната информация“.

Така в продължение на няколко десетилетия проф. Мутафов работи всеотдайно и развива творческия си потенциал под „зоркото око“ на бившата Държавна сигурност. С досието си се запознава през 2010 г. и осъзнава, че само високият му професионализъм го държи и издига в йерархията на професионалната му дейност, извършвана с много любов и всеотдайност, с инстинксни патриотизъм и стремеж българската медицина да е информационно осигурена по възможност съобразно най-високите световни критерии. Израз на това са не само управленските и организационни изяви, но и натрупаните над 170 публикации в специализирания медицински и библиотечно-информационен печат, над 30 непубликувани служебни разработки, ръководствата на над 20 дипломни работи, лекции пред специализанти и докторанти. А в периода 2005–2010 г. проф. Мутафов е член на Специализирания съвет по информационни науки и наукознание при Висшата атестационна комисия,

¹ Дубынина, Е. И., Л. А. Садовская. Наукометрический анализ публикаций по наукометрии в медицине. // *Методологические проблемы медицинской информатики и науковедения*. – Москва, 1989, с. 209–221.

т. е. до закриването ѝ според новия закон за научните степени и звания.

Определено може да се твърди, че през 30-годишния си научно-творчески и административен път в областта на научната информация по медицина проф. Мутафов е най-авторитетният ѝ представител у нас, нареждащ се сред водещите специалисти и в бившите социалистически страни, но същевременно и най-авторитетният български представител на международно равнище в тази сфера. Той всъщност реализира международните взаимовръзки на ЦИМ и работи за конструктивно сътрудничество с най-известните в света сродни институции. До пенсионирането си през 2002 г. той е председател на Асоциация „Информационен свят – 2000“; член на Българската национална академия по медицина; член на New York Academy of Science; учредител и член на Управителния борд на Атлантико-евро-средиземноморската академия за медицински науки; член на Съюза на учените в България; персонален член на European Association for Health Information and Libraries; член на ББИА.

Приносите на проф. Мутафов в областта на медицинската информация са многообразни и многопосочни и в един поздравителен материал е невъзможно да се анализират подробно, но пионерското му дело по отношение на Българския цитатен указател заслужава да се отбележи по-специално. Въпросът за създаването на такъв указател е поставен за първи път от д-р Д. Томов от Университета по медицина във Варна през 1982 г., а през 1983 г. проф. Мутафов предлага на тогавашния директор на ЦИМ да се направи връзка директно с Institute of Scientific Information (ISI) във Филаделфия (САЩ) за двустранно взаимно сътрудничество. ЦИМ да обработва значими български медицински списания и да предоставя готови данни за включването им в указателя Science Citation Index. Но, най-вероятно, за да не се нарушат партийните ограничения, предложението не е прието. Използвайки друга служебна заявка до института от българска страна, проф. Мутафов наистина получава любезен отговор за готовността на Института от Филаделфия да предостави на българските си колеги необходимата информация от типа „картографиране на науката“, естествено, срещу заплащане на прилична цена, но с това диалогът приключва. Проф. Мутафов и д-р Томов обаче продължават да работят за реализиране на идеята си. През 1992 г. по настояване на проф. Мутафов е проведено съвещание по проблема за Български цитатен указател (БЦУ) с председателите и научните секретари на Специализираните научни съвети към Висшата атестационна комисия (ВАК). За съжаление не се стига до никакво конструктивно решение. Иноваторите обаче отново не се отказват. През 1994 г. под ръководството на проф. Мутафов, с материалното, финансово и кадрово осигуряване от ЦИМ и с минимална подкрепа от Националния фонд „Научни изследвания“ при Министерството на образованието, науката и технологиите, както се именува тогава това министерство, и с компетентното сътрудничество от страна на д-р Томов са съставени техническите и работни проекти, както и съответен софтуер за база данни на БЦУ. Същата година започва и попълването на базите данни. В тази връзка трябва да се изтъкне, че след 1989 г., когато е закрит Центърът за научна информация към БАН и останалите центрове, ЦИМ към Медицинския университет продължава да работи и прогресивно да разгъва дейността си благодарение на усилията на проф. Мутафов. През 2002 г. проф. Мутафов е пенсиониран и работата по Българския цитатен указател замира. Така завършва толкова необходимото за информационното осигуряване на българската наука електронно издание, особено като се има предвид свитото ѝ финансиране и невъзможността ѝ да се съпоставя със световните научни иновации.

Такъв е професионалният и научно-творческият път на проф. Христо Мутафов –

специалистът, който с пълно право можем да наречем „човекът – научна медицинска информация“. И поздравявайки го със 75-та му годишнина, да изтъкнем, че той е сред учените, които са успели да реализират всичките си възжеления и идеали.

Книги на проф. Мутафов

Център за информация по медицина (ЦИМ) : Историко-методологичен преглед. Издания 1964–1995 : Публикации на сътрудниците. – София : ЦИМ, 1995. – 144 с.

В съавт. с А. Савова.

Български медици (лекари, тоματοлози, фармацевти) : Информация за ръководни кадри в здравеопазването и медицинската наука. – София, ЦИМ, 1997. – 128 с.

Index pharimacorum bulgaricus (IPB) : Т. 1–11. – София : ЦНИМ, 1997–2002.

Т. 1. Мутафов, Хр., Ив. Крушков, П. Андреева-Гатева, В. Гатева, Б. Василева, Ем. Клисурска и Цв. Спасов. Лекарствени средства, повлияващи храносмилателната система и метаболизма. – 1997. – 498 с.

Т. 2. Мутафов, Хр., Ив. Крушков, К. Миленков, Б. Василева, Ем. Клисурска, Л. Стойкова-Крумова, П. Андреева-Гатева, Сн. Йочкова и Цв. Спасов. Невропсихотропни лекарствени средства. – 1997. – 590 с.

Т. 3. Мутафов, Хр., Ив. Крушков, Л. Стойкова и В. Гатева. Лекарствени средства, повлияващи сърдечно-съдовата система. – 1997. – 626 с.

Т. 4. Мутафов, Хр., Ив. Крушков, Л. Стойкова, В. Гатева, П. Андреева-Гатева и Сн. Йочкова. Лекарствени средства, повлияващи пикочо-половата система и хормонални препарати. – 1997. – 386 с.

Т. 5. Мутафов, Хр., Ив. Крушков, Ем. Клисурска, В. Гатева, П. Андреева-Гатева, Ст. Попова и Й. Николова. Противо-туморни препарати и лекарствени средства, повлияващи кръвотворната система. – 1997. – 458 с.

Т. 6. Мутафов, Хр., Ив. Крушков, Б. Василева, В. Гатева и Ем. Клисурска. Лекарствени средства, повлияващи дихателната система. Медицински консумативи. – 1998. – 358 с.

Т. 7. Мутафов, Хр., Ив. Крушков, П. Андреева-Гатева, В. Гатева, Й. Николова и Цв. Спасов. Антиинфекциозни и антипаразитни лекарствени средства. – 1997. – 658 с.

Т. 8. Мутафов, Хр., Ив. Крушков, Ем. Клисурска, Л. Стойкова, Цв. Спасов и Ст. Попова. Дерматологични препарати. Лекарствени средства, повлияващи сензорните органи и мускулно-скелетната система. – 1998. – 634 с.

Т. 9. Мутафов, Хр., Н. Беловежков, П. Андреева-Гатева, В. Гатева и Б. Василева. Новорегистрирани лекарствени средства до декември 1998 г. : Допълнение към Т. 1–8. – 1999. – 216 с.

Т. 10. Мутафов, Хр., Н. Беловежков, Б. Василева, В. Гатева и П. Андреева-Гатева. Новорегистрирани лекарствени средства. – 1999 г. – 2000. – 404 с.

Т. 11. Мутафов, Хр., Н. Беловежков, П. Андреева-Гатева, В. Гатева и Сн. Йочкова. Новорегистрирани лекарствени средства. – 2002. – 404 с.

Н о в и н и

На 29 септември т.г. в Лом бяха обявени победителите в петото издание на Националния литературен конкурс „Яна Язова“. Конкурсът се урежда от Община Лом и от Народно читалище „Постоянство 1856“. Жури в състав: Петър Величков (председател), Кристина Павлова и Йорданка Маринова, разгледа и оцени постъпилите 124 творби, подадени от 68 автори на възраст между 14 и 35 години от цялата страна.

С първа награда бе отличен разказът *Unigato Rubin* на Мила Пламенова Пенева от Варна. Втора награда получи разказът *Love story* на Дамяна Цветанова Радионова от Русе. Третата награда спечели разказът „За любовта“ на Оля Стоянова Джакова от София.

Специалната награда от Поименния фонд „Яна Язова“ – Лом получи Божидара Иванова Параскевова – ученичка в СОУ „Д. Маринов“ в Лом, за разказа „Сбъдваме желания“.

Конкурсът се проведе в рамките на честванията на 155-годишнината на едно от първите читалища в страната – Народно читалище „Постоянство 1856“ – Лом.

КЪДЕ СА НИ КНИГИТЕ?

НАЦИОНАЛНА КАМПАНИЯ ЗА ВЪЗРАЖДАНЕ НА БИБЛИОТЕКИТЕ

Авторитетното международно изследване PISA (Програма за международно оценяване на ученици на възраст 15 години), проведено през 2009 г. в 68 държави, показва, че над 50% от младите хора в страната ни са функционално неграмотни, което ги прави годни само за нискоквалифициран труд. С тази статистика България се нарежда на предпоследно място в Европейския съюз след Румъния. Това са нашите деца, децата на България! При такъв ресурс не могат да се очакват и сериозни, дългосрочни инвестиции в българската икономика.

Българската библиотечно-информационна асоциация, Сдружението на българските писатели, Съюзът на българските писатели, Съюзът на преводачите в България, Асоциация на писателите в България, НХА – Факултет по изящни изкуства, Асоциация „Българска книга“ (АБК) организират **Национална кампания за възращдане на библиотеките.**

Към кампанията се присъединиха СУ „Св. Климент Охридски“, БАН, Институт за български език към БАН, Институт за литература към БАН, Институт по балканистика, Българска фармацевтична студентска асоциация. В рамките на кампанията на 5 октомври в Червената къща се проведе дебат за библиотеките, книгите и четенето. В дискусиата участваха преподаватели от Софийския университет „Св. Климент Охридски“ – проф. Александър Димчев, доц. Александър Кьосев и Кристина Димитрова; проф. Николай Аретов – от Института по литература на БАН; Биляна Курташева – преподавател в НБУ; г-жа Рашел Леви – преподавател по български език и литература в 18 СОУ...

С изискване за спазване на правата на българските граждани за равен достъп до информация, знание и образование и позовавайки се на поетия от правителството ангажимент към образованието като главен приоритет, **организаторите на кампанията ще настояват за:**

- спешно приемане на стандарт за библиотечно-информационно обслужване за обществени и училищни библиотеки, съизмерим с международния, и за незабавно подновяване на програмата на Министерство на културата за обновяване на библиотечните фондове.

Естественото средище на книжовността във всяка страна в света е библиотеката. Чрез нея – с минимум разходи, държавата осигурява правото и потребността на своите граждани от знание, образование и информация – задължение, записано и в документите на ЮНЕСКО.

Кризата се отрази във всички клонове на обществения и стопанския живот на България. Намалени бяха разходите в различни браншове с 10–20–30%. **В областта на книгата и нейния дом – библиотеката, намалението е 100%.**

Сравнението с другите страни от Европейския съюз е убийствено. Европейецът купува средно 11–12 книги годишно, българинът – 0,56. Европейските библиоте-

ки се посещават от 60–70% от населението, българските – от 10%. В българските библиотеки няма нови книги и тяхното посещение става безсмислено.

Няколко примера за процента от населението, регистрирано в библиотеките:

- **Великобритания – 60%;**

- **Скандинавските страни – 70–80%, от които Финландия – 90%;**

- **България – 10%.** (Информацията за посещаемост на библиотеките в България е според национално представително проучване от 2010 г., поръчано от MOMH и Асоциация „Българска книга“.)

Практиката в развитите европейски страни сочи, че редовното снабдяване на библиотеките с книги и периодика е основният фактор за нивото на посещаемост. И обратно, **колкото по-голяма е посещаемостта на библиотеките, толкова повече се стимулира културното развитие.**

Добре известно е, че до умението да се извлича текст се достига чрез четене. Именно тук ролята на библиотеките е основна, тъй като те трябва да осигуряват нужното четиво – изискване, залягало в **Манифеста на ЮНЕСКО (1995) за обществените библиотеки:**

посредством мрежата от обществени библиотеки се осъществява:

- **конституционното право на всеки гражданин за равен и свободен достъп до информация, знание, образование;**

- **поддържането на финансирането на обществената библиотека става от обществото чрез местните, регионалните или националните власти;**

- **осигуряването на достъп до знание, информация и произведения на изкуството става чрез ресурси и услуги, които са достъпни до всички членове на обществото независимо от раса, националност, възраст, пол, религия, език, увреждания, икономически и социален статус и образователен ценз.**

В Манифеста на ЮНЕСКО и ИФЛА за училищните библиотеки се казва:

„Училищната библиотека е неразделна част от образователния процес.

Училищната библиотека е в основата на всяка дългосрочна стратегия за грамотност и образование, информационно осигуряване, икономическо, социално и културно развитие. Отговорност на местните, регионалните и националните управленски структури е да осигуряват специфично законодателство и политика. Последните предвиждат непрекъснато и адекватно на потребностите обезпечение с квалифициран персонал, материали, технологии, помощни средства, както и безплатен достъп.“

В подкрепа на „Националната кампания за възраждане на библиотеките“ бе създадена електронна петиция – http://www.peticiaq.com/nacionalna_kampania_za_vuzrajdanе_na_bibliotekite, която за една седмица достигна сред първите места на най-популярните петиции.

Групата във Фейсбук <http://www.facebook.com/groups/208951015835647/> бе подкрепена от много хора, които не са безразлични към липсата на финансиране за българските библиотеки.

Националната кампания за възраждане на библиотеките се осъществява с медийното партньорство на: „Аз чета“, Stand.bg, Център за култура и дебат „Червената къща“, БГ книга, Литературата днес.

Информация на Асоциация „Българска книга“

ДЪЛГОТРАЙНО СЪТРУДНИЧЕСТВО

МЕЖДУНАРОДНИТЕ СТУДЕНТСКИ ЛЕТНИ УЧИЛИЩА (ISSS) И КАТЕДРА БИН

ПОЛИ МУКАНОВА

За самото лятно училище

Летните училища от доста време насам са успешен образователен модел, който трансмира пътя към снемането на границите в Обединена Европа. Прякото доказателство е проведеното за 19-а година студентско лятно училище (16–28 юли) във Волфенбютел, Германия. Домакин бе Университетът за приложни науки – Хановер (The University of Applied Sciences at Hannover), а темата на тазгодишния семинар: *Newspapers – Changing Sources for Information Specialists*.

Ценното в дългогодишната идея на семинара е срещането на млади специалисти в областта на библиотечно-информационната наука. Тази година към петте европейски университета – България (СУ „Св. Климент Охридски“, катедра „Библиотекознание, научна информация и културна политика“), катедра „Информационни науки и книгознание“ към Варшавския университет (Полша), Литва (Вилнюски университет „Катедра „Комуникации“), Германия (Университет за приложни науки – Хановер, катедра „Медии, информация и дизайн“), Холандия (Университета в Девентър, катедра „Комуникации и информационен мениджмънт“), се присъедини и катедра „Документация и история на науката“ към Сарагоския университет (Испания).

Семинарът „Проектни практики“

От тази учебна година подготовката за участието в самото лятно училище се институционализира в рамките на семинара „Проектни практики“ с лектор пл. ас. д-р Милена Миланова. Изборът на участниците в него се извърши на конкурсен принцип, включващ есе на английски език, съобразено с ежегодната тема на семинара (*The Future of Newspapers. E-newspapers in Bulgaria*), следващият етап бе явяване пред комисия и по-прецизен избор на самите кандидати.

Самият семинар „Проектни практики“ се проведе по време на втория семестър. В заложената концепция за разработването на учебния план се застъпи разгръщане на модулите, през които преминава и същинският летен семинар. Т.е. следват се работната структура и програмната схема, в която са ангажирани студентите по време на предстоящото лятно училище. В най-общ план могат да се категоризират следните нива – изготвяне на организационен план за работа, разпределяне на студентите по тематични области в т.нар. творчески работилници, с краен продукт презентация. Именно тя следва да бъде предложена за избор на участниците по време на лятното училище. Важен аспект от подготовката на участниците е разработването на концепция по представянето на България в рамките на националната вечер и тази на индивидуалните таланти.

Важно е да се отбележи, че освен съдържателното ниво, което подготвя студентите за предстоящото лятно училище, се развиват умения за работа по проект, което е актуална и перспективна форма на организация на процесите в съвременния свят.

За града

Изборът на града Волфенбютел допринесе за атмосферата и културния облик на самото лятно училище. Безспорна забележителност и гордост на самия град е библиотеката от времето на херцог Аугуст, основана през 1572 г. Нейно притежание е една от най-големите колекции на книги в Европа – 800 000 тома, от които приблизително 350 000 от XV до XVIII в. Библиотекари са били такива известни фигури като философът Готфрид Лайбниц (1690–1716) и немският драматург Готхолд Лесинг (1770–1781). Студентите имаха възможност да се запознаят с колекциите ѝ от ръкописи и ценни книги, както и да се докоснат до облика ѝ на модерен библиотечно-информационен център.

Програмата

Темата на тазгодишното лятно училище бе *Newspapers – changing sources for information specialists*, осъществено като проект към програмата на Европейския съюз „Учене през целия живот“ (*Lifelong learning programme*). Многоаспектната тематика, свързана с вестниците, предполага и широк диапазон в разгръщането на програма, която да съсредоточава посоките и вписаността им в съвременния дигитален век. Като основен и вече утвърден профил на учебната дейност могат да бъдат открити две нива: лекции, водени от преподавателите участници от шестте университета, както и от специалисти от библиотеки, издателства, информационно-документални центрове. Темите, които бяха разгърнати, обхващаха богат спектър от контексти, в които вестникът като медия присъства. На първо място това е структурата и типологизацията на самия вестник, етиката в журнализма, ергономичността, рекламата в печатните и електронни медии от гледна точка на политиката на компаниите, разследващата журналистика, също и т.нар. *citizen journalism*, *web 2.0* и новите медийни актьори в лицето на социалните мрежи *facebook* и *twitter*, както и начините на използване на новите стандарти в мрежата. Неизменният въпрос за справянето на традиционните вестници с дигиталните конкуренти, влиянието на онлайн новините върху бизнеса и обществото, акцентира се и върху *clipping* услугите в дигиталната ера.

Основният корпус, воден от студентите, бяха уоркшоповете, чиято цел бе освен разработване на типологии в национален мащаб, така и включването им в общ регистър на вече откритите специфики в контекста на пресата в Европа. Например т.нар. сравнително четене на вестници (*comparative newspaper reading*). Основните техники, които се използваха при разработването на задачите, бяха брейнсторминг и мисловни карти (*mind maps*) като вече утвърдени методи в практиката на обучение.

Част от „извънаудиторната“ програма включи освен посещение в библиотеката „Херцог Аугуст“, лекция в едно от най-големите европейски издателства *Gruner + Jahr*, създадено през 1965 г. в Хамбург, която запозна студентите с дейността му и световните тенденции в този бранш. Посещението на немския парламент в Берлин разкри една значима част от немската история и показва нелекия път на страната към демокрация. Важен акцент за библиотечните специалисти бе изнесената лекция от колеги в документалния център към Бундестага във връзка с формите, които поддържа – парламентарната библиотека, архиви, прес документацията.

Българското участие

Неизменна част на семинара е лекционният дял, в който преподаватели от петте университета представят националния поглед към съответната тема. Проф. Симеон Недков запозна участниците с периода на Българското възрождение (1846–1878) и в частност с историята на вестникарството. Бяха показани в дигитална форма първите български

вестници, съпътствани от подробно въведение, запознаващо с историческия контекст, както и с важни фигури на възрожденци. Акцент бе поставен и върху проекта по дигитализация на ценни колекции, инициирани от Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, по-конкретно на български вестници и списания за периода 1844–1944 г.

Втората лекция (*Bulgarian newspaper market*) на проф. Александър Димчев и гл. ас. д-р Милена Миланова представи тенденциите на българския вестникарски пазар от 1944 г. насам. Първият период, който бе представен, разгледа състоянието и профила на вестниците през периода на комунизма. Следван от настъпилата либерализация на вестникарския пазар след 1989 г. Бяха изнесени статистически данни за последните десет години, както и детайлизиран преглед на типологичните особености и функционирането на пазара, доминацията на т.нар. хибриден таблоид на българския медиен пазар... Разгледани бяха тиражите на националните ежедневници, основните регионални вестници, жълти седмичници (също и ежедневници), безплатните вестници, медийните държатели в България, които лансират вестникарските доктрини. Интересна бе и представената международна статистика, според която пресата в България се определя като „частично свободна“ (partly free). Накрая се очерта картината на печатните медии в бъдеще, която не е обнадеждаваща предвид фактори като: финансовата криза, експанзията на електронните издания, използването на интернет, липсата на прозрачност на медийната собственост и на надеждна информация за разпространението. Данаила Величкова (бакалавър) направи кратък обзор на електронните вестници в България (*Bulgarian e-newspapers*), в който представи все още прощаващата политика на вестникарските медии в тази посока.

Представянето на българската медийна среда бе също така застъпено от студентите в процеса на всекидневната работа по различни теми в т.нар. творчески работилници (workshops). Това допринесе за поставянето на българските вестници в европейската карта редом с другите участници.

Въпреки богатата гама от дебати на изминалия ISSS'2011, могат да се изведат актуалните пунктове, пред които е изправена медията вестник. Какво трябва да се промени в пазара на вестници предвид актуалността на дебата хартиено и/или дигитално копие, което неизменно ще доведе до предефиниране на статута на вестниците, предвид опеката на интернет и новите технологии. Дали хартиените носители са рудиментарна форма, която трябва да намери своята адекватна за съвременния потребител форма. Тук може да се говори за потребител, а не за читател, в който имплицитно е заложена традиционната употреба на книжни тела. Дали вестникът на бъдещето ще е хибрид (part-print, part-internet)? Въпросът остава отворен, както и посоките в бързоскоростното технологично развитие...

Библиография

- ISSS 2011, Wolfenbüttel, Germany. Newspapers – changing sources for Information Specialists. <<http://www.iss2011.fh-hannover.de/>> (12.09.2011).
- Deutscher Bundestag. <http://www.bundestag.de/htdocs_e/index.html> (12.09.2011).
- Deutsche National Bibliothek. <<http://www.d-nb.de/eng/index.htm>> (12.09.2011).
- Gruner + Jahr AG & Co KG Hamburg. <http://www.guj.de/index_en.php4> (12.09.2011).
- Herzog August. Bibliothek Wolfenbüttel. <<http://www.hab.de/bibliothek/kataloge/index-e.htm>> (12.09.2011).
- The Tabloid. International Summer School Seminar. July 2011.
- Wolfenbüttel. Kulturstadt mit Flair. Stephan Pinkert unter Beteiligung von Hans – Henning Grote. Joh. Heinr. Meyer Verlag Braunschweig. 2006.
- Wolfenbütteler Bibliotheks – Informationen. Jahrgang 34, Januar–Dezember 2009, Nr. 1–4.
- Herzog August. Bibliothek. Ein kulturelles Gedächtnis mit Profil. Redaktion : Oswald Schönberg, Jil Bebler. Herausgeber : Helwig Schmidt. – Glintzer, 2011.

Публикации

Ангелова, Красимира, Александър Димчев. Библиотечно образование и коопериране. // *Национална научна конференция Библиотечното сътрудничество – настояще и бъдеще*, XIII. София. 2003. – София, 2004, с. 71–76.

Ангелова, Красимира. XII международен студентски летен семинар ISSS 2003 – Полша, юли 2003 г. // *Библиотека*, 2003, № 4–5, с. 73–76.

Ангелова, Красимира, Силвия Станчева. Международни летни студентски семинари – инвестиция в образованието на младите библиотечно-информационни специалисти. // *Национална научна конференция С модерни библиотеки – достойно в Европа*, XIV. София. 2006. <<http://www.lib.bg/konferencii/nk2006/prezentacii/iss.pdf>> (19.11.2009).

Кюранова, Невена, Красимира Ангелова. Международен студентски летен семинар Китеп'2001 [Електронна Европа – идентичност срещу глобализация. Мисията на информационния специалист]. // *Библиотека*, 2001, № 5, с. 65–66.

Лозанова-Белчева, Елица, Милена Миланова. Международните летни студентски училища (ISSS) – успешен модел за дългогодишно партньорство в обмена на знания и обучение на бъдещите библиотечно-информационни специалисти. // *Годишник на СУ Св. Климент Охридски. Философски факултет. Кн. Библиотечно-информационни науки*, 2, 2009. – София, 2010. <<http://research.uni-sofia.bg/handle/10506/297>>

Пенчева, Виктория. Студентски летен семинар в Литва 24 юли–1 август 2005 г. // *Бюлетин на СБИБ*, 2005, № 1–2, с. 65–66.

Anguelova, Krassimira, Margriet de Vos. International Students' Summer School (ISSS) prepares LIS students for the global village. // *International Federation of Library Associations and Institutions SET – Bulletin*. Vol. 11, № 1. January 2010, pp. 9–14. <www.ifla.org/VII/s23/index.htm>

Anguelova, K., S. Stancheva. International Student Summer Seminars – Excellent Investment in Developing a Vision of the Educated European LIS Youth. // *BOBCATSSS 2006 Symposium Information, Innovation, Responsibility : Information Professional in the network Society*, XIV. Tallinn. 2006. – Tallinn, 2006, p. 230–235.

Anguelova, Krassimira, Alexander Dimchev. Cooperation as a Strategy for the Future of the Departments of Library and Information Sciences. On the Example of the Department of Library and Information Sciences at University of Sofia St. Kl. Ohridski. // *International Library Conference Belgrad' 2003*. Belgrad. 2003. – Belgrad, 2004, p. 32–40.

Anguelova, K., Alexander Dimchev. New possibilities and chances for university cooperation : On the example of the Dept. of Library and information sciences at University of Sofia St. Kliment Ohridski. // *Annual of the University of Warsaw* 2003. – Warsaw, 2004, p. 78–86.

Dimchev, Alexander, Milena Milanova. Bulgaria : International Students Summer Schools (ISSS) in LIS Education – an Excellent Opportunity for Young People. // *SET Bulletin*. IFLA Section on Education & Training. Vol. 12, № 2. July 2011. ISSN 1450–0647. <http://www.ifla.org/files/set/Bulletin/_SET_Bulletin2011-2.pdf> (12.09.2011).

Авторката е докторант в Катедра „Библиотекознание, научна информация и културна политика“ в СУ „Св. Климент Охридски“.

ПРИВЕТСТВЕНО СЛОВО*

АНИ ГЕРГОВА

Уважаеми гости на днешния празник, добре дошли!

Драги първокурсници в специалността „Библиотечно-информационни науки“,

Бъдете честити, че пристъпвате прага на Алма Матер, латински израз, означаващ „майка хранителница“, стародавно определение на университет. Каква „храна“ ще ви предоставя Софийският университет „Св. Климент Охридски“ вие тепърва ще оценявате, но ви уверявам, че когато ще навлизате в професията си, пък и цял живот по-късно, ще си спомняте с умиление младенческите пориви към себедоказване и извисяване, към придобиване на знания, учения и компетентности в определената област на човешката дейност.

Тук и днес в съзнанието на вас, новопостъпилите студенти, все още не са утихнали вълненията при решаването на важни житейски въпроси: каква университетска специалност да избира, как да градирам желанията си, помогна ли ми резултатът от конкурсните изпити да бъда приет там, където бих желал. Знам от дълголетния си опит, че мотивите за вашия избор, невинаги са ясно осъзнати, че най-често представите за избраното бъдещо поприще са съвсем неясни, понякога разкрасени, понякога неблагоприятно обогрени. Значи през тази първа учебна година в специалността „Библиотечно-информационни науки“ (БИН) ще трябва да преодолявате неизвестността, да изживявате усещането, че попрището, към което сте се насочили, е полезно и подходящо за вас или че нямате капацитет и желание да му се посветите... Моят апел е отговорно и искрено да решавате тази дилема. За това ще ви бъдат най-добри помощници вашите възискателни преподаватели, чиято цел е да ви изградят знаещи, умеещи и мислещи професионалисти. Но тази цел ще бъде постигната само тогава, когато подходите съзнателно към своите задължения, когато стриктно следвате далените насоки и указания. Може би затова присъствието в Университета се нарича „следване“.

Следването на специалността БИН е благородно начинание, защото подготвя професионалисти, които са длъжни да притежават широки познания, най-съвременни технологично-информационни и комуникационни умения, да култивират способността да общуват културно, да откликват вещиц на всяко питане и молба на което и да е лице, доверило се на библиотечно-информационна институция. Но следването на БИН е и трудно, поради разнородността на изучавания материал, поради изискването за висока ерудиция, знания на правилен български и чужди езици, култивиран вкус към ред и дисциплина и т.н. В Университета се изисква самоконтрол в изпълнение на задачите и задълженията, но той предполага да си помагате един на друг в придобиване на изброеите качества, да печелите съмишленици и приятели. Те са едно от най-важните житейски богатства.

В заключение е важно да напомня днес, че библиотечно-информационните науки ще ви накарат да мечтаете не само за собствен престиж и благополучие, но и за просперитет на професията, към която се устремявате. Пожелавам ви на избраното бъдещо поприще да бъдете истински професионалисти, да му се посветите всеотдайно, да бъдете честити със своето призвание.

На добър час!

* Произнесено при откриване на учебната година за специалността „Библиотечно-информационни науки“.

БРАТЯ ХАДЖИГЮРОВИ

ЗА СТОПАНСКАТА ИМ ПРЕДПРИЕМЧИВОСТ И ЗА ТЯХНАТА „РАКИЕНА ФАБРИКА“

ЛЮБОМИР ГЕОРГИЕВ

1. Архивният фонд на Хаджигюрови от Самоков

Икономическото развитие стои сред основните процеси, които определят облика на онзи значим исторически преход, който наричаме Българско възрождение и който в крайна сметка довежда до изграждането на нашата модерна нация.

Стопанският прогрес през третата четвърт на XIX в. не е безлично явление. В него се открояват имената на големи търговски фамилии, произхождащи от подбалканските полета, Тракия и западните български земи. Тъпчилещови от Калोфер, Гешови от Карлово и Робевци от Охрид по онова време вече са натрупали достатъчно финансова мощ, за да могат да играят водеща роля в общинското самоуправление, църковната борба и учебното дело.

А) Моите служебни задължения в Български исторически архив при Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ и научните ми интереси като историк от години са свързани с обработката и изследването на **фонда на братя Хаджигюрови** от Самоков, заведен в НБКМ–БИА под № 33.

Желепският род Хаджигюрови, произхождащ от Македония, играе важна роля в църковно-националната борба. Усилията на хаджи Гюро Христович по изгонването на гръцкия владика „Дели“ Матей от Самоков са доведени до успех от първородния му син Захарий Хаджигюров през 1859 г. Последният има важен принос за успешното разрешаване на църковния въпрос и на общонационално равнище – като представител на Самоковската епархия в Цариград (1860–1872) и секретар на ексарх Антим I. Затова голяма част от писмата на З. Хаджигюров са изпратени от или получени в османската столица. Избирането му за депутат в Учредителното събрание (1879) е признание за цялостната му народополезна дейност.

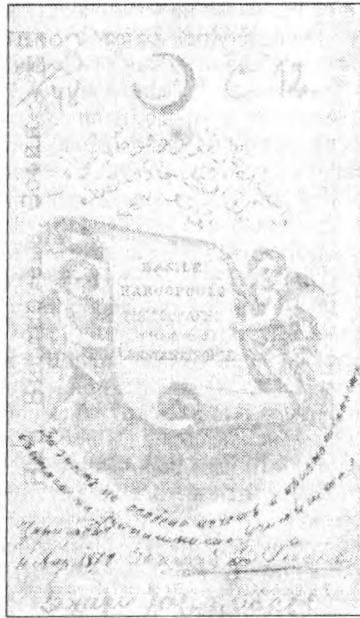
Материалното осигуряване на тези успехи идва от стопанската мощ на фирма „Братя Хаджигюрови“. Работата с интересните документи от НБКМ–БИА, ф. 33, е изключително трудна. Документалните свидетелства са писани на османотурски, гръцки катаревуса, дори на сврейски език. Тези, които са на български, в голямата си част са изпълнени с турцизми, в тях не се спазват никакви правописни правила. Документалният масив е огромен по обем¹. Всеки, който е чел писма на Захарий Хаджигюров, ще се съгласи, че те се отличават с изключително нечетлив почерк. Неслучайно, въпреки упоритата работа на поколения архивисти, фондът все още не е обработен докрай. Малка част документи от фонда са публикувани². Примерите и заключенията, които правя, се опират на този ограничен дял от архивния фонд, който е обработен.

Свидетелства на Хаджигюрови са използвани от изследователите, главно що се отнася до църковната борба и за краеведски проучвания³. Моят изследователски интерес към Хаджи-

¹ Първият завършен опис на НБКМ–БИА, ф. 33, съдържа 331 архивни единици с 1803 документа. Втората част, която е в процес на обработка, се състои от още 25 кутии документи.

² Диневков, П. София през XIX в. до Освобождението на България. // *Материали* за историята на София, кн. IX. – София, 1937, с. 105–106, 130–131, 161–163 и др.; Радкова, Р. Възрождецът Христо Димитров Дунничанин. – София, 1997, с. 227–233, 237–242, 244–246.

³ Маркова, З. Българската екзархия 1870–1879. – София, 1989, с. 57, 69, 158, 160, 325; Пеев, Г. Т. Един забравен от епохата на Възраждането. Захарий Хаджигюров. // *Българска сбирка*, т. XX, 04. 1914, кн. 5, с. 339–341; Семерджиев, Х. Самоков и околността му. Принос към миналото им от турското завоевание до Освобождението. – София, 1913, с. 23, 81–87; Nakri, Yakup. An extraordinary document about tughra stamps. Turkish philately, № 33, September 2008, p. 80–84.

Захарий Христович Хаджигюров. Подуръст, цивилно облекло. С автограф.
Фото Басиле Каргопуло. Цариград, 11 апр. 1872.
НБКМ-БИА, Сбирка „Портрети и снимки“, С 12.

гюрови до момента също е бил пречупван през призмата на църковно-националната борба⁴.

Като цяло обаче, този огромен документален ресурс не е изчерпан като градиво за стопанската история. Определянето на мястото на братя Хаджигюрови в икономиката на Българското възраждане е колкото трудна, толкова и продуктивна задача.

Б) При обработката на фонда ме интересува предприятието за производство на спирт от зърно, което Хаджигюрови наричат **„ракиена фабрика“**. Тук се преплитат въпроси за модернизацията – на производството и на потреблението; за реализацията на продукцията от чифлиците; за сътрудничеството вътре в богатите български родове; за стопанските връзки между българите, както и във връзка с отношенията им с османските държавни институции, с турци, евреи и немци; за сблъсък между ориенталския и западния менталитет, относно скока на технологичните през XIX в., за миналото на Самоковския край... Когато се търсят документи за индустриализацията на Самоков през Възраждането, най-достовърни и многобройни се оказват именно сведенията за спиртоварната на Хаджигюрови⁵. Затова този въпрос добре е изследван в историографията. Най-подробно бива проучена ракиената фабрика от Христо Темелски, който анализира известните му документи по темата със задълбочено познаване на проблематиката и представя изводите със свойствения за него увлекателен изказ⁶.

В) Възрожденският българин, лишен от собствена национална държава, се чувства много по-силно свързан в сравнение с нас с родното си село или град. Когато споменава Отечеството, той често има предвид именно своето селище. Действителността на братя Хад-

⁴ Георгиев, Л. Между „Патриканата“ и протестантите : българите и „другите“ според писма на Захарий Хаджигюров. // *Sine ira et studio*. Изследвания в памет на проф. Зина Маркова. – София, 2010, с. 102–113.

⁵ Темелски, Х. Самоков през Възраждането. – София, 2000, с. 129.

⁶ Пак там, с. 129–132. Сигнатурите на посочените от автора документи на Хаджигюрови не съвпадат с представените в тази статия, защото Темелски е използвал по-стар опис на ф. 33.

жигюрови се проявява на много места из балканските владения на Отоманската империя, от Цариград чак до Ниш. Братята обаче остават в представите на съвременниците си и в историята като Хаджигюрови от **Самоков**.

Градът в полите на Рила планина по тяхно време с типичен занаятчийски център⁷. Дори името му произхожда от вид металургично съоръжение⁸. През 1762 г. отец Паисий Хиландарски, родом от Самоковската епархия, написва „История славянобългарска“. Този исторически факт по традиция се смята за началната дата на Българското възраждане⁹. През същата година броят на действащите в Самоковската каза самокови за обработка на **желязо** достига цифрата 38¹⁰. Числото на трудещите се в този най-известен железодобивен център в българските предели достига 770 мъже¹¹, които работят в 19 мадана¹² и 85 видни¹³. Около средата на XIX в. обаче започва постепенен упадък на металургията в града. Премахването на ангарията лишава бейовете, притежатели на мадани и видни, от безплатната работна ръка. Дръзките действия на българина Чакър войвода така напращат местните турци, че всякаква работа по маданите и видните спира между 1848 и 1853 г. Тогава бейовете започват да продават предприятията си на свреите¹⁴. През 1858 г. самоковският лекар Антон Унтерберг (Подгорски) убеждава богатия сврейски род Арие да построят заедно модерна железарска фабрика. Евреите привличат за съдружник тамошния каймакамин, в чието лозе е построено съоръжението. При пускането му в действие обаче става авария, след която фабриката никога не заработва отново. Тя не само не е ремонтирана, но дори бива съборена под предлог, че от покрива ѝ се виждал харемът на бея¹⁵. Истинската причина обаче е, че срещу фабриката се опълчват собствениците на видни и мадани, страхуващи се от конкуренцията. Европейският внос на свтино желязо след Кримската война бавно задушава допотопните самоковски самокови¹⁶.

Неуспехът на железарството в Самоков да се модернизира и неговият плавен упадък не довеждат до западане или аграризиране на града. Втората и третата четвърт на XIX в. имат славата на „Златен век“ на българското **занаятчийство**¹⁷ и **процфтяването не подминава града под Рила**. Напротив, той дори става нещо като Манчестър на Балканския полуостров¹⁸. Принос за това има цялостната стопанска обстановка. Към средата на 60-те и през 70-те години на XIX в. в Османската империя започват да се прилагат някои мерки за защита и развитие на отделни местни производства. Намалява се износното мито от 12 на 8%, облекчава се вносът на модерни машини и технологии. Организира се промишлена изложба, създават се занаятчийски училища. В периода 1840–1860 г. се наблюдават изключително бързи темпове на растеж на световното стопанство, към което султанската монархия бива вплитана във все по-голяма степен. Параходите по Дунава и железниците допринасят за бързина, сигурност и поевтиняване на транспорта¹⁹.

В резултат от значителното и трайно подобряване на условията, българските земи стават най-продуктивната и динамична територия в разпрострялата се на три континента Османска

⁷ Сведенията на 12 теметуат регистъра за град Самоков от 1845 г. показват, че 62,9% от главите на семействата се издържат от търговия и занаяти и те дават повече от 70% от данъците: **Ianeva, S. Samokov: An Ottoman Balkan City in the Age of Reforms. // The Ottoman State and Societies in Change: A Study of the Nineteenth Century Temettuat Registers.** Hayashi Kayoko and Mahir Aydin (eds.). Kegan Paul: London, New York, Bahrein, 2004, 264 pp., Chapter 2, p. 55.

⁸ „Самата дума Самоков означава самоково, чук, който сам кове, или по-късно мадан, где то желязото се изтегляло на пръте, годно вече за промишлени цели, за изработване на разни потреби.“ Вж: **Семерджиев, Х.**, цит. съч., с. 196.

⁹ **Митев, П.** Българското възраждане. Лекционен курс. – София, 1999, с. 6–7.

¹⁰ **История на българите**. Т. 2. Ред. Г. Марков. – София, 2004, с. 436.

¹¹ **История на България**. Т. 6. Българско възраждане. – София, 1987, с. 53.

¹² Работилница за обработка на желязо – вж бел. № 8.

¹³ Съоръжения за пречистване и топене на рудата – вж **Семерджиев, Х.**, цит. съч., с. 201.

¹⁴ **Семерджиев, Х.**, цит. съч., с. 198–199.

¹⁵ **Хроника на семейство Арие от Самоков**. Т. 3, 1907 г. (ръкопис в ГИМ – Самоков), с. 129–130. Цит. по **Темелски, Х.**, цит. съч., с. 109–110.

¹⁶ **Темелски, Х.**, цит. съч., с. 115.

¹⁷ **История на българите**, с. 438.

¹⁸ **Семерджиев, Х.**, цит. съч., с. 195.

¹⁹ **Пак там**, с. 439.

империя. Тук съчетанието на българско, гръцко и еврейско предприемачество с промяната в държавните институции предизвиква впечатляващ икономически възход. Между 1840 и 1877 г. е отбелязан забележителен разцвет на промишлените отрасли в планинските райони. Производството на вълнени изделия без съмнение е най-голямата от протоиндустриите във високо разположените селища²⁰.

Абаджийството в Самоков и свързаните с него занаяти – шаякчийство, гайтанджийство, мутафчийство, тспавичарство, бояджийство – изживяват разцвет около средата на по-миналия век. Всички капитали тук са български, за разлика от отлично организираното кожарство и сарачество, държани от турци. Ярки успехи имат самоковци и в художествените занаяти – иконопис, резбарство, живопис (Захарий Зограф, Димитър Доспевски, Иван Образописов и др.), както и в златарството и в часовникарството²¹. Затова използването на понятието Самоковска художествена школа е напълно основателно. Живеният български град, разположен на кръстопът, в близост до Рилския манастир, е средище на занаяти, свързани с книгата. И тук се вижда ясно изразена приемственост между традиционно и модерно. Красноречив пример в това отношение са Карастоянови. Никола (ок. 1778–1874), син на главата на абаджийския еснаф Дели Карастоян, учи в Рилския манастир, даскалува в родния си край, занимава се с книговезство, доставя църковни книги от Сърбия, преди да закупи печатарска преса през 1828 г. Този първи български печатар и книгоиздател посвещава целия си дълъг живот на своята трудна и рискована за онази епоха народоползена работа²². Синът му Анастас (1822–1880) спечелва слава като зограф, гравьор, печатар и фотограф²³.

В Самоков има опити за започване на фабрично производство: през 1861 г. там е открита работилница за стъкло, в която работят 20 души, а през 1870 г. – предприятието за кибрит²⁴. Сполучлива е метафората, че Самоков изковава железния светилник на нашето национално възрождане²⁵.

2. Пари за българската църква

Преобладаващата част от документите във фонда на Хаджигиорови са разписки, квитанции, полици; в кореспонденцията се пише най-вече за сделки, цени и пари. Сведенията по църковния въпрос обикновено също са поместени сред стопанска информация. На братята от Самоков и на техните съвременници е пределно ясно, че възможностите за църковно самоуправление са в пряка зависимост от стопанските възможности на българската общност и на отделните й водачи. На 13 февруари 1861 г. Дионисий, митрополит Кюстендилски, пише от квартала Фенер до Захарий Хаджигиоров да се съберат средства от спитропите и да му се пратят – „понеже в Цариград трябва много пари за харч“²⁶. Захарий Хаджигиоров не само организира паричните вноски за каузата, не само споделя от своето собствено богатство, но и принася в жертва в името на българската църква непропорционално много труд, време и средства. Съчувствие буди негово писмо от Цариград до по-малките му братя в Самоков. Чрез различни сметки З. Хаджигиоров доказва своето влошено финансово състояние, резултат от престоя му в султанската столица заради народното благо: „Пари нямам, оборчлях, пари сакат... не дай Боже да ме хване някоя дамла от грижи и страх и срам.“²⁷ Твърде тежко преживява възрожденският първенец позора, че му се е наложило да вземе дългове за своята издръжка, както и безпокойството за тяхното плащане.

Жертвоготовността на Захарий за общонародното дело е толкова голяма, че се натъква на неразбиране и съпротива дори от по-малкия му брат Христати. От гледна точка на естествения стопански разум Христати на два пъти (през 1866 и 1868 г.) го призовава настоятелно

²⁰ Паларе, М. Балканските икономики 1800–1914 : еволюция без развитие. – София, 2005, с. 13, 63, 81.

²¹ Семерджиев, Х., цит. съч., с. 207–233.

²² Пак там, с. 192–195.

²³ Кой кой е сред българите XV–XIX в. 501 имена от епохата на османското владичество. Ред. И. Тодев. – София, 2000, с. 131.

²⁴ НБКМ–БИА, ф. 33, оп. 1, с. 55.

²⁵ Христофоров, А. Самоков. – София, 1962. Цит. по <<http://chitanka.info/lib/text/3064#toc>> (18.05.2010).

²⁶ НБКМ–БИА, ф. 33, оп. 1, а.е. 177, л. 2 (ст. сигн. II А 909).

²⁷ Пак там, оп. 1, а.е. 55, л. 1. Писмото не е датирано.

да остави „политическите“ си дела в Цариград и да дойде в Самоков да си гледа работата²⁸.

Църковните дейци често се отнасят с разбиране и благодарност към спомоществователите си и, от своя страна, също ги подкрепят по свойствения за тях начин. В своите писма митрополит Доситей Самоковски не само коментира как Христо Сребърница – зетят на Хаджигюрови, събирал пари за Българската екзархия, но и благодари за подарен продукт от спиртната фабрика на Хаджигюрови, като дава отеческа благословия за промишленото предприятие²⁹.

3. Деловите начинания

Историческите свидетелства показват братята от Самоков и като чорбаджии от старото поколение, и като предприемачи модернизатори.

Родоначалникът им, хаджи Гюро Христович, идва в града от Македония като юноша, за да изучи мутафчийството и гайтанджийството. Заради личните си качества той скоро успява да се замогне³⁰. Натрупване на капитала при Хаджигюрови става по пътя на търговията и лихварството, както впрочем се случва и с фирмите на братя Евлогий и Христо Георгиеви, Тъпчилецови, Робевци, Арие, Михаил Гюмюшгердан и др.³¹. Хаджигюрови **търгуват** със зърно. Високо разположеното Самоковско поле обаче е по-подходящо за скотовъдство, отколкото за земеделие. В резултат от това братята извършват редовно големи сделки със значителни количества вълна, кожи, лой, месо. Те са оценявани като най-значителните търговци на масло и сирене от града си³². В разглеждания архивен фонд има сведения за някои цени – например през януари 1858 г. в османската столица въглищата стрували по грош оката³³, месото – 15–16 гр. оката, яйцата – 1 гр., птиците – 25–30 гр.³⁴. Срещат се и сведения за съотношенията между различните монети, инфлацията и лихвения процент. Важно значение за Хаджигюрови има покупко-продажбата на килими³⁵. Тези съграждани на Карастоянови понякога се намесват и в търговия с книги³⁶. През 1872 г. Захарий Хаджигюров организира задгранична доставка на този духовен и полиграфически продукт от Сърбия през Ниш³⁷.

Синовете на хаджи Гюро често инвестират капитала си по традиционен начин. Понякога дават назаем пари срещу **лихва**³⁸. Братя Хаджигюрови влагат средства и като купуват ханове, за да ги дават под **наем**. Те придобиват **земи**, владеят обширни пасища и гори във Витоша и Рила, в частност живописната Калин планина³⁹. **Откупуването на различни данъци** е съществена част в тяхната стопанска дейност. Хаджигюрови използват позициите си в това отношение и за да подпомагат българската църковна йерархия, конкретно на Рилската света обител. Нейният игумен Йосиф често призовава Захарий към материална подкрепа, включително да помогне да се плати на държавата по-малък данък за продажба на добитък⁴⁰. Хаджигюрови умеят да корумпират османските чиновници. По тази причина през 1872 г. монасите от Рилския манастир им пращат пари, за „да се понамазни нещо“ по въпроса с данъците⁴¹.

Съвремененно братя Хаджигюрови проявяват интерес и към най-съвременни стопански

²⁸ **Пак там**, оп. 1, а. е. 321, л. 454–537, л. 655 б.

²⁹ **Пак там**, оп. 1, а. е. 184, л. 1–9.

³⁰ **Семерджиев**, Х., цит. съч., с. 81.

³¹ **История** на България, с. 50.

³² **Темелски**, Х., цит. съч., с. 138–139.

³³ Ока е мярка за тежина, равна на 1282 гр. Вж **Грозданова**, Е., С. Андреев. Българите през XVI век. По документи от наши и чужди архиви. – София, 1986, с. 298.

³⁴ НБКМ–БИА, ф. 33, оп. 1, а. е. 164, л. 1–7.

³⁵ **Пак там**, оп. 1, а. е. 175, л. 1.

³⁶ **Пак там**, оп. 1, а. е. 179, л. 1–3.

³⁷ **Пак там**, оп. 1, а. е. 209, л. 1–18.

³⁸ В това отношение обаче те въобще не могат да се сравняват с еврейския род Арие, известни като Сарафите, дългове към които в средата на XIX в. имат почти всички турски първенци и мнозина българи. Вж **Темелски**, Х., цит. съч., с. 141.

³⁹ НБКМ–БИА, ф. 33, оп. 1, а. е. 226, л. 1–2.

⁴⁰ **Пак там**, оп. 1, а. е. 225, л. 1–14.

⁴¹ **Пак там**, оп. 1, а. е. 209, л. 19–38.

практики. И в този смисъл те са истински възрожденци, защото Възраждането може да се определи като напориста модернизация на битието на българите⁴². През 1871 г. в наследство на покойния Иван Хаджигиоров фигурират и **акции** от Българското търговско дружество – Цариград⁴³. Братята се интересуват от запазените **търговски марки**, по-специално от ГМ на Гаврил Моравенов и тяхната БЗХГ⁴⁴. Захарий е в течение относно нови изобретения, полезни за счетоводството. Известно му е последното дело на Панчов и Зафиров – **пособие за по-лесно пресмятане**, наречено „изар“⁴⁵. През 1871 г. най-големият син на хаджи Гюро планира, макар и без успех, да организира печатница в Рилския манастир⁴⁶.

Текстилното производство обикновено стои начело на индустриализацията, достатъчно е тук да си припомним създаването през 1834 г. на фабриката на Добри Желязков от Сливен. Дори в железарския Самоков най-често упражняваните професии са свързани с изработването на дрехи. Показателен е фактът, че там всеки пети български занаятчия е абаджия⁴⁷. Хаджигиорови минават по същия път, както свидетелства писмото от 1861 г. от Мидхат паша във връзка с производството на шаяк за униформите на новите жандармерийски части⁴⁸. За близостта им до радващия се напоследък на засилен интерес в българската историография управител на Дунавския вилает е показателно и обстоятелството, че мюдюрът на Самоков изпраща на Мидхат паша произведени в града шалове именно по Захарий Хаджигиоров⁴⁹. Прекалено добрите връзки между Хаджигиоров и османлиите впрочем са широко известни. През 70-те г. на XIX в. самоковецът е причисляван към кръга на либералното течение около обвързания с политическото туркофилство д-р Стоян Чомаков⁵⁰. Широко основание за такава оценка дават обиколките из провинцията, които Чомаков и Хаджигиоров предприемат през 1876 г. по договореност с Мидхат паша. Тази неуспешна по своя изход акция има две задачи: да се настройват първенците срещу екзарх Антим I и да се събират опровержения срещу оповестените по света мюсюлмански зверства при потушаването на Априлското въстание⁵¹.

През 1837 г. братя Хаджигиорови и Димитър Смикаров внасят и пускат в действие гайтанджийски чаркове в своя град. Българките, подбудени от ханъмите, че се градят фабрики, които ще им отнемат работата, ги събарят и унищожават до основи. Предприемачите обаче не се отчайват и скоро издигат много повече работилници за гйтани, чиито машини вече са изработвани от местни ковачи⁵².

Хаджигиорови предизвикват може би първия професионален бунт през Българското възраждане, който е несъмнен показател за навлизането на капиталистически отношения по нашите земи. Този инцидент означава, че жителките на Самоковския край участват дейно и зависят финансово от ръчното изработване на гйтани за пазара, едно традиционно организирано домашно занаятчиство. Естествено е в този планински район, не особено подходящ за земеделие, но където вълната, дървеният материал и водата са изобилни, а надниците – ниски, хората да си осигуряват допълнително доходи по подобен начин. Такива стопански процеси може да се означат с понятието „протоиндустриализация“⁵³. Съпротивата пред машинното производство в този случай, както и много подобни ситуации, макар и яростна, се оказва обречена. Модерната индустрия, чиито пионери са братя Хаджигиорови, успява да се наложи в текстилното производство. Въпреки страховете и преразсъжденията, техническият прогрес не само не лишава самоковците от доходи, а дори ги увеличава. Тъкмо

⁴² Бонева, В. Българското църковно-национално движение и българските възрожденски институции (1856–1870). // Държава&църква – църква&държава в българската история. – София, 2006, с. 217–234.

⁴³ НБКМ–БИА, ф. 33, оп. 1, а. е. 1, л. 1.

⁴⁴ Пак там, оп. 1, а. е. 293, л. 1–9 (ст. сигн. II А 798); а. е. 294, л. 1–8.

⁴⁵ Пак там, оп. 1, а. е. 187, л. 1–6.

⁴⁶ Пак там, оп. 1, а. е. 208, л. 1–5.

⁴⁷ Јанева, С., оп. cit., р. 57.

⁴⁸ НБКМ–БИА, ф. 33, оп. 1, а. е. 285, л. 1.

⁴⁹ Пак там, оп. 1, а. е. 297, л. 1.

⁵⁰ Маркова, З., цит. съч., с. 69.

⁵¹ Пак там, с. 168.

⁵² Семерджиев, Х., цит. съч., с. 213.

⁵³ Янева, С. Пътища на индустриализацията : протоиндустриите в Европа и в българските земи XVIII–XIX в. // Исторически преглед, 2000, № 5–6, с. 99–119.

тези жени доставят прежда за гайтан на чарковете, след като сами са си набавили вълна и са я изпрели. Самоковките не успяват да смогнат на засиленото търсене, затова калфите на гайтанджиите се надтичват на пазара да пресрещат повече жени и да договарят по-голямо количество прежда⁵⁴.

Добрите връзки с иноморци и иновърци са задължителни в многонационалната държава на Османовци за всеки българин, решил да преуспее в предприемачеството. Това правило особено силно се отнася за стратегическата **железарска индустрия**. Маданите и видните в Самоков са собственик на турци и евреи, като само един мадан е на българина Стамооглу⁵⁵. Обширна кореспонденция във връзка със закупуване, наемане и експлоатиране на мадани се е разменяла между туркините вдовици на Хюсреф паша – от една страна, представителите на богатия еврейски род Арие – от друга и братя Хаджигюрови – от трета⁵⁶.

Самоковци са пионери и в **селското стопанство**. Съществува хипотеза, че Димитър Смириков пръв засажда картофи у нас, тъкмо в родния си град в полите на Рила, още през 1835 г.⁵⁷ Захарий Хаджигюров пък бива осведомяван за прилагането на земеделската наука в българските земи⁵⁸. Памукът получава широко разпространение по нашите предели в средата на XIX в., когато местните форми на растението се подменят с американски памук, внесен от Цариград и затова известен като „цариградски“⁵⁹. През 1863 г. в кореспонденцията между Христати и Захари Хаджигюров се коментира, че започнали да сеят памук в Дупнишкия край и той излязъл добър⁶⁰.

Един от показателите за богатство в оная епоха е притежаването на **чифлици**. Подобни големи земеделски стопанства имат например бегликчията Голям Вълко Чалъков в с. Красново, Пловдивско; Цоко Каблешков – около Пловдив; братя Робевци – в Битолско; хаджи Мано – в Софийско⁶¹. Хаджигюрови като най-първа ръка граждани водят преговори с х. Мано за откупуване на чифлици от него⁶². Чифликът им се намира в с. Муси бей (дн. Гълъбник, Радомирско). Използват го като извънградска вила – лете всичките им сродници отиват там „за расхот“⁶³, в неговото пасторално спокойствие З. Хаджигюров преживява своите старини⁶⁴. Основната цел на притежанието на чифлика все пак не е нито общественият престиж, нито собствеността на удобно място за летуване, а добивът на земеделска продукция за пазара, най-вече на зърно. В Дупнишкия край обаче „всичко е скъпо, но житото – евтино“⁶⁵.

4. Хроника на ракиената фабрика

Хаджигюрови решават да изградят спиртоварна фабрика, която да преработва евтино житото в скъпа и трайна ракия. Тяхното начинание не е изолиран опит. През 1866 г. търновският предприемач и фабрикант Стефан Карагюзов построява спиртоварна фабрика, чието производство достига значителни количества. Подобни предприятия съществуват още в Пловдив, Свищов, Русе, Силистра, Радомир, София, Бяла. На този фон с дестилираните 7800 оки спирт годишно, фабриката на Хаджигюрови бива определяна като голяма⁶⁶. Като цяло, фабричното производство прониква сравнително широко в производството на спирт в българските земи. Твърде често обаче тук спиртните фабрики се затварят на втората или третата година след устройването си, защото при облагането им не се вземат предвид

⁵⁴ Семерджиев, Х., цит. съч., с. 213.

⁵⁵ История на България. Т. 6, с. 53.

⁵⁶ НБКМ–БИА, ф. 33, оп. 1, а. е. 10, л. 1–2; а. е. 11, л. 1–3; а. е. 229, л. 1–2; а. е. 321, л. 251–324.

⁵⁷ Христофоров, А., цит. съч. Хипотезата се основава на дневника на Смириков и към нея следва да се подхожда със съмнение.

⁵⁸ НБКМ–БИА, ф. 33, оп. 1, а. е. 305, л. 1–7.

⁵⁹ <<http://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%BC%D1%83%D0%BA>> (14.05.2010).

⁶⁰ НБКМ–БИА, ф. 33, оп. 1, а. е. 321, л. 251–324.

⁶¹ История на България, с. 41.

⁶² НБКМ–БИА, ф. 33, оп. 1, а. е. 321, л. 251–324.

⁶³ Пак там, оп. 1, а. е. 321, л. 383.

⁶⁴ Семерджиев, Х., цит. съч., с. 82.

⁶⁵ НБКМ–БИА, ф. 33, оп. 1, а. е. 321, л. 325–374.

⁶⁶ История на България, с. 54.

интересите на производителите, а само интересите на хазната⁶⁷. Описание на спиртоварна виждаме във вестникарска обява от 1865 г. В Шумен се продавали „сечивата и такъмите“ на една фабрика за спирт, направени от 600 оки пиринч⁶⁸ и 1500–2000 оки желязо. Съоръжението изкарвало 400 оки спирт за 16 часа от 1200 оки ръж или царевица. Който искал да го купи, трябвало да се отнесе до „Яни Драгоев Ченгев и син“ в Шумен⁶⁹.

През същата 1865 г. братя Хаджигюрови вече имат ясни планове за изграждане на „ракиена фабрика“. В кореспонденцията до Христаки от тази година става дума за точното установяване на добива на жито от чифлика в Муси бей във връзка с рентабилността на подобно стопанско начинание, присъстват и планове за построяването на фабричната сграда. Тогава е взето решение, което се оказва с изключителна важност за цялото предприятие – като специалист да бъде привлечен австрийският поданик Яков Барц⁷⁰.

През следващата 1866 г. започва доставката на машини и съоръжения. Не съм срещал сведения Хаджигюрови да са имали идея да си поръчат такива при известните самоковски майстори, нито пък да са търсили апаратура на старо, подобна на предлаганата от Ченгев в Шумен. Модернизация се прави с нова техника, затова братята започват проучване откъде да я внесат в изостаналата султанска деспотия. Йованчо Ненкович от Одеса подробно ги осведомява за спиртоварни заводи и за фабрики, произвеждащи ракиени казани в украинските градове Херсон и Николаев. В своите писма от 1866 г. Ненкович засяга устройството на парните мелници, трудностите при наемане на фабрични майстори, дори и цената на ракиените казани в град Марсилия⁷¹. Изборът за привличането на специалист, за вноса на техническа документация и апаратура обаче в крайна сметка пада върху Централна Европа. Хаджигюрови наемат Барц и си доставят инженерни планове, казани за спирт и специални дъбови бурета с медни капаци от Виена през Лом, Враца и Орхание (дн. Ботевград)⁷². Обсъжда се къде да бъде издигната фабриката, в чифлика или на мястото на някаква воденица. Изчислява се очакваната доходност. За строежа на сградата на фабриката е назначен да отговаря някой си „господин Паница“⁷³. Бъдещето на стопанското начинание изглежда окончателно осигурено, когато на 16 октомври 1866 г. хаджи Иванчо Пенчович⁷⁴, съученик и приятел на могъщия русенски валия Мидхат паша и известен най-вече като участник в процеса срещу Васил Левски, ходатайства пред османските власти да се даде разрешение за фабриката⁷⁵.

На трети април 1867 г. Захарий Хаджигюров в писмо до брат си Димитър изразява своята надежда, че изгражданата от тях спиртна фабрика скоро ще започне работа⁷⁶. На 19 юли същата година той подканва спиртоваря Барц по-скоро да организира дейността на фабриката и да му изпрати проби от произведената от нея „ракия“, за да търси купувачи за продукцията в Цариград⁷⁷. През това лято Добри К. Стойков, общински писар във Видин, осведомява З. Хаджигюров, че Д. Карагъзови изграждали спиртна фабрика във Видинско, която обаче нямало да конкурира неговата заради отдалечеността си⁷⁸.

Захарий е безспорният ръководител на семейната фирма на Хаджигюрови, но най-голяма дейтелност по изграждането на спиртоварната развива брат му Христаки. Писмата от помалкия брат до главата на рода от 1867 г.⁷⁹ подробно разказват за преодоляването на малките пречки: плащането на мито и такса превоз за машините, проблеми с транспорта на казаните. Установено е, че ниското качество и зеленият цвят на добивания първоначално спирт

⁶⁷ **Икономика** на България до социалистическата революция. Ред. Л. Беров. 2. изд. – София, 1989, с. 234–235.

⁶⁸ Месинг, бронз.

⁶⁹ **Дунав**, 14, 2 юни 1865, с. 28.

⁷⁰ НБКМ–БИА, ф. 33, оп. 2, а. е. 331, л. 64–114.

⁷¹ **Пак там**, оп. 1, а. е. 302, л. 28–41.

⁷² **Пак там**, оп. 1, а. е. 321, л. 454–537; оп. 2, а. е. 293, л. 1.

⁷³ **Пак там**, оп. 1, а. е. 321, л. 454–537.

⁷⁴ **Кой кой е...**, с. 214–215.

⁷⁵ НБКМ–БИА, ф. 33, оп. 2, а. е. 54, л. 1.

⁷⁶ **Пак там**, оп. 2, а. е. 225, л. 64–65.

⁷⁷ **Пак там**, оп. 1, а. е. 13, л. 1–3.

⁷⁸ **Пак там**, оп. 2, а. е. 112, л. 1–5.

⁷⁹ **Пак там**, оп. 1, а. е. 321, л. 538–620.

се дължали на некачественото жито и ечемик и недостатъчното количество вода, с което фабриката разполагала. След допълнителни инвестиции и изграждането на медна помпена система за водоснабдяване, „ракията“ вече се получила хубава, но хората още не й били свикнали. Обяснени са подробности по обработката на ечемика, вземането на пробите от течността и различни системи за измерване на алкохолния градус⁸⁰, овкусяването на питието с анасон. Не е подмината и екологичната страна на предприятието. По въпроса за преработка на отпадъците Христати Хаджигиоров установява, че с използваните джибри могли да се хранят само свине. Подчертан е и главният проблем пред производството – невъзможността да се работи в екип с Яков Барц. Високоплатеният австриец предявявал дръзки претенции и си криел занаята. Христати Хаджигиоров предлага като възможност за излизане от кризата обучението на собствени кадри – да се изпрати едно момче на име Христати Зографски в някоя друга фабрика, където да се научи да произвежда спирт. Воденичарят пък имал поразлично решение, той заплашвал да доведе хайдутите, които да убият Барц.

Сблъсъкт с австриеца едва не разрушава предприятието. Причините за задълбочаването на конфликта може да се търсят в противоречията в манталитета. Балканските чорбаджии, свикнали да се радват на почит сред аргатите си и властта им да не бъде оспорвана, разчитат в сделките на дадената дума и на обичая. Те се натъкват на самоувереността на образования централноевропейец, дошъл в Ориента да изкара бърза печалба, държащ на правото си на почивка и опиращ се на писания договор и държавните закони. Този конфликт едва ли е пълна изненада за Хаджигиорови, защото подобни случаи вече имало в Самоковския край. Стоманолюбива фабрика, издигната там през 1837 г.; работилниците за пушки на босненския валия Юсреф паша, построени около 1845 г.; чугунолеярната на Ясим бей от същото време се провалили, тъкмо защото европейските работници и механици, привлечени в тях, вероятно подбуждани от своите посланици, напуснали производството още в зародиша му. „По такъв начин били разходвани големи капитали без всякакъв резултат“⁸¹.

Яков Барц трябва да е бил особено мъчен за сътрудник, щом не само воденичарят и братя Хаджигиорови, но и техният съдружник – Г. Кирчов – също е възмутен от Барц. Съдружникът в „ракиената фабрика“ непрекъснато се кара с него, обвинява го в неизпълнение на договора и изисква Захарий Хаджигиоров да го уволни. Писмата на Кирчов от втората половина на 1867 г.⁸² са твърде интересни. В тях се обсъжда възможността фабриката да произвежда и бира. Това е една пионерска идея за 1867 г., особено като се вземе предвид хипотезата, че първата малка пивоварна фабрика в българските земи е открита в Княжево между 1873–1876 г. от французина Дюкорп⁸³. Писмата от Г. Кирчов до З. Хаджигиоров дават ценни подробности за производството и реализацията на готовата продукция – във фабриката изварили 70 оки спирт от 70 %; 230 оки спирт излезли от 600 оки жито. Спиртът 32–34 % струвал 7–10 пари оката, а 20–22 % – 3 пари оката. При това положение ракията излизала твърде скъпа и трудно се продавала.

През 1868 г. увереността в успеха на спиртната фабрика бива силно разклачена. В своите писма до З. Хаджигиоров, съставени на български език с гръцки букви, Г. Кирчов обвинява майстора Яков Барц, че обърква работите им, докато конкуренцията ги изпреварвала. Заради проблемите с Барц и Христати Хаджигиоров, както и поради претърпените финансови загуби, той можело да бъде принуден да напусне Самоков и да се върне в Цариград. Кирчов прекратява участието си във фабриката и твърди, че сметките не са водени коректно и че може да ги оспори⁸⁴. Самият Христати Хаджигиоров пък изпраща мостра от произведената ракия – чрез евреина Яшар, по Дунава и Черно море до Захарий в Цариград. Питието вероятно трябвало да помогне на главата на рода да преглътне по-спокойно заплахата пруският консул в Русе и други „европейци“ да подкрепят Барц в съдебното му дело срещу Хаджигиорови⁸⁵. Отново един посланик на Велика сила се изправя като могъщ

⁸⁰ Пак там, оп. 1, л. 584 б.

⁸¹ Семерджиев, Х., цит. съч., с. 205.

⁸² НБКМ–БИА, ф. 33, оп. 1, а. е. 240, л. 1–12.

⁸³ Бориславов, Я. В България бирата идва със свободата. // *Ceza*, 20.05.2000. <<http://www.segabg.com/online/article.asp?issueid=1803§ionid=13&id=00002>> (25 май 2010).

⁸⁴ НБКМ–БИА, ф. 33, оп. 1, а. е. 240, л. 13–20.

⁸⁵ Пак там, оп. 1, а. е. 321, л. 621–696.

противник срещу интересите на първопроходците на индустрията в Самоков, както беше в посочените по-горе примери със стоманодобивната фабрика от 1837 г., с работилниците за пушки на Юсреф паша и с чугунолеярната на Ясим бей. Вероятно, ако Барц не би усещал привилегированото си положение и подкрепата на пратеника на Берлин, той по-усърдно би изпълнявал нарежданията на своя български работодател в полза на предприятието. Изглежда в случая със спиртоварната на Хаджигюрови представителите на Великите сили са се стремели да ограничават вноса на технологии в Ориента, за да остане той пазар, а не конкурент на техните индустриални стоки. Все пак обаче едно такова предположение е порезонно за стратегическо производство с военно приложение като металургията, отколкото за производството на алкохол в мюсюлманската империя.

Не съм попадал на сведения за ракиената фабрика, датиращи от 1869 г., вероятно дейността на предприятието тогава е преустановена. Към другите беди тогава връхлита и едно истинско нещастие. На 29 май 1869 г. внезапно умира Христати Хаджигюров, дейният ръководител и организатор на предприятието⁸⁶.

Зле изглеждат нещата и през 1870 г. През пролетта Захарий обяснява на Димитраки Хаджигюров необходимостта всички сродници да се обединят, за да запазят честта на семейството от интригите на Барц⁸⁷. През лятото вече се търси възстановяване на работата на фабриката в Самоков чрез уреждане на спора с чужденеца спиртовар⁸⁸. За целта през зимата на същата 1870 г. се прави оглед за установяване на повредите на съоръжението⁸⁹.

През 1871 г., след приключването на делото срещу Барц, предприятието възобновява своята работа⁹⁰. По тази причина в началото на годината отново е издействано разрешение от общината⁹¹ и се решава окончателно въпросът дали фабриката да бъде стопанисвана самостоятелно или в съдружие⁹².

За 1873 г. има сведения за обичайната работа на спиртоварната – относно някакъв ремонт на инсталацията, пласиране на готовата продукция чрез посредничеството на евреи в София и Одрин⁹³.

Към края на 1877 г. Захарий Хаджигюров изпраща от Цариград плат за сито и кантар за фабриката⁹⁴.

Руско-турската освободителна война нанася смъртоносният удар върху железарството в Самоков⁹⁵. Разрухата обаче поразява не само металургията. Когато описва упадък на занаятите след Освобождението, Константин Иречек започва именно с примера Самоков⁹⁶. Ракиените казани на Хаджигюрови обаче се оказват по-устойчиви от яките самокови и поне на първо време устояват на изпитанието на прехода. Освободени от бремето, наложено им от османците, натрупали печалби от търговията с руските войски и иззели имоти от бившите господари, селяните се радват на необичайно охолство. Тогава в обращение влиза необикновено голямо количество пари. Всичко това води до бурен растеж на селските магазини и кръчми, въпреки поскъпването на алкохола в тях⁹⁷. Фабричната ракия на Хаджигюрови вероятно е намирала добър пазар по градските и селските пивници и магазини в онези революционни времена, когато българинът заживява волно и по-празнично.

⁸⁶ Темелски, Х., цит. съч., с. 131, 150, обосновано отхвърля мнението на Х. Семерджиев, че смъртта на Христати е настъпила през 1864 г.

⁸⁷ НБКМ–БИА, ф. 33, оп. 2, а. е. 225, л. 82–91.

⁸⁸ Пак там, оп. 2, а. е. 225, л. 92–101.

⁸⁹ Пак там, оп. 2, а. е. 225, л. 116–120.

⁹⁰ Пак там, оп. 2, а. е. 225, л. 127–136, а. е. 319, л. 252.

⁹¹ Пак там, оп. 2, а. е. 134, л. 14–17.

⁹² Пак там, оп. 2, а. е. 225, л. 137–146.

⁹³ Пак там, оп. 2, а. е. 225, л. 241–266.

⁹⁴ НБКМ–БИА, ф. 33, оп. 2, а. е. 225, л. 273–282.

⁹⁵ Семерджиев, Х., цит. съч., с. 205.

⁹⁶ „Днешното положение на българските занаяти е крайно критическо. Турците покровителстваха туземната промишленост: мундир, седла, ремъци, обуца, подкови за войската се приготвяха в самата страна. След освобождението от турското робство занаятите силно западнаха. В Самоков от 456 работилници в турско време останаха само 58, от тамошните 330 гайтанджии само 15, от 25-те табаци само 3!“ – Иречек, К. Княжество България... Част I – Българска държава. – Пловдив, 1899, с. 246.

⁹⁷ Паларе, М., цит. съч., с. 188–189.

В писмо от 12 декември 1880 г. хаджи Иван Хаджигиоров споделя с брат си Димитър някои свои съображения относно работата на спиртната фабрика в контекста на митническата политика на протекционизъм в България⁹⁸.

Предприятието работи поне до 1882 г., както свидетелстват завещанието на х. Иван Хаджигиоров⁹⁹ и една бележка за закупуване на ръж за спиртоварната¹⁰⁰.

* * *

Построяването на фабриката за ракия на братя Хаджигиорови е сред първите документираните стъпки на българите в индустриалното дело. Особен интерес представлява обстоятелството, че разглежданият пример се отнася за едно по-рядко срещано производство, извън доминиращата през онзи период текстилна индустрия. Може да се потърси някаква типичност – първоначално натрупване на капитали от занаятчийство и търговия; влагане на средствата в обществено влияние – закрила пред властите на бедняци от околните села, сътрудничество с българската църква и градската община, с държавните чиновници, турските бейове и еврейските първенци. Спечеленият обществен престиж след това се обръща „възвонк“ чрез откупуване на правото за събиране данъци, сдобиване с държавни доставки за униформи, получаване на възможността да се упражнява успешно толкова заклеймяваното и същевременно доходно лихварство. На този етап средствата и връзките, с които разполага семейната фирма, вече достигат такъв размер, че може да се предприемат престижни и рисковани стопански начинания. Братя Хаджигиорови се намесват в турско-еврейския монопол в железодобива, сдобиват се със запазената в доиндустриалния период единствено и само за благородническото съсловие едра поземлена собственост, тук под формата на чифлик. Деловите мъже обаче не се задоволяват с престижната страна на земеделския имот, искат да печелят и от него. Преработването на свинното зърно от чифлика в трайния и скъп алкохол се оказва трудно начинание, съпроводено с тежки съдебни дела, с много разходи и напрегнати отношения с чуждестранни специалисти, власти и съдружници. Синовете на хаджи Гюро изглежда все пак са си направили добре сметката, щом в резултат от техните упорити усилия „ракиената фабрика“ работи с прекъсвания поне 15 години в коренно променените условия на две епохи – преди и след Освобождението.

Хрониката на ракиената фабрика е показателен пример за водещата роля, която големите семейни фирми играят за модернизирането на българското стопанство в навечерието на Освобождението; за пречките, които им се налага да преодоляват; за съюзниците и противниците, с които водят борбата; за преливането на политическо влияние във финансов капитал и обратно. Тази любопитна, сладка, но същевременно и лютлива и подвеждаща материя по своята синтетичност наподобява коктейла с дъх на анасон, известен като „облак“. В нея се смесват чорбаджийските табии и фабричният грохот, борбата срещу духовното иго на Цариградската патриаршия и постигането на по-висок градус на спирта, използването на европейски технологии и българската производствена култура.

⁹⁸ НБКМ–БИА, ф. 33, оп. 2, а. е. 226, л. 103–104.

⁹⁹ Пак там, оп. 1, а. е. 4, л. 1–8.

¹⁰⁰ Пак там, оп. 2, а. е. 225, л. 398–420.

ПАМЕТ НАД ПОЖАРИЩАТА

МАРИН БОДАКОВ

През февруари 2002 г. Валери Петров дарява на Националната библиотека дадени му за съхранение неголяма папка с части от дневник и спомени, явяващи се продължение на „Път през годините“ от Константин Константинов. В придружителното си писмо дарителят изрично подчертава, че в разговорите с него като с най-близък семеен приятел и колега големият писател неведнъж е подчертавал архивът му да бъде на разположение на читателите на НБКМ „Св. св. Кирил и Методий“.

Днес, под съставителството на Асен Георгиев и с редакцията и предговора на директорката на библиотеката проф. дфн Боряна Христова, неиздадените спомени на Константин Константинов (1890–1970) вече са книжовен факт, който слага началото на поредицата „Отминалото. Неизвестно за известните“ на НБКМ. Налице са всички основания да смятаме, че публикацията на „Път през годините. Неиздадени спомени“ ще бъде едно от паметните събития не само тази година. Ако сменим имената, голяма част от текстовете като да са писани за днешния ден. Явно България продължава да буксува:

„Каква литература, каква културна работа изобщо може да се предприема в това време, когато улицата с манталитет, проявления, страхотно безгрижие, безхарактерност до престъпност или апатия господарува чрез ония, които ни управляват“. Записът е от 10 юли 1939 г.

„От месеци аз живея все с тази мисъл: какво бъдеще чака тоя народ с толкова вътрешна неустойчивост, с толкова къса памет, с такава изумителна първобитна липса на чувство не на човеци, не на милост, а дори на справедливост, и най-сетне с такива тъпи, недобросъвестни, зловни и дребни водачи – общественици, културтрегери, елита.“ Записът е от 13 април 1941 г.

Описваната от Константинов дотук ситуация неизбежно води до трагедията след 1944 г. Страниците на спомените за събитията веднага след 9 септември са шокови с подробностите, документиращи покварата на българската интелигенция. Колкото и да сме чели и чували за всичко това, гласът на автора на „Кръв“, „Трета класа“ и „Птица над пожарищата“ без хленч осмисля моралната дълбочина на събитията и тяхната вулгарност.

На 5 октомври 1963 г. в Хисар Константинов, по повод на Цола Драгойчева, си припомня:

„Изреждам всички тези подробности, защото в тях се вижда с колко несериозни, почти оперетни, дори нелепи неща се съпровождаше това „народно въстание“, което, ако не бе съветската армия, би могло да бъде смазано от два-три полка войска, ръководени от смели началници.“

На 3 януари 1970 г. в 4 сутринта Константин Константинов си отива от този свят. Още преди да потърси лекар, за да установи смъртта, сестра му, голямата художничка Донка Константинова, се обажда на Валери Петров да прибере и опази архива на брат й. Днес тази безценна тетрадка е на наше разположение – като едно от оскъдните доказателства, че не цялата българска интелигенция е била продажна.

ИСТОРИЯ НА БИБЛИОТЕКА „ДЕТКО ПЕТРОВ“

МАРИЯ МЛАДЕНОВА

С финансовата подкрепа на Министерството на културата в Република Сърбия, Народна библиотека „Детко Петров“ в Димитровград (някога Цариброд) публикува стойностна книга, посветена на нейната история и съвременна дейност, която разкрива както сложното ѝ минало, така и нелекото ѝ настояще, въпреки които тя се утвърди като водещ библиотечно-информационен и културен център в Димитровград, който е побратимен с четири български градове – Берковица, Годеч, Гоце Делчев и Драгоман, а мнозинството от жителите му се самоопределят като българи.

Българка е и Елизабета Георгиев – авторката на книгата „111 година књиге : Библиотека у Димитровграду : 1898–2009“. Родена е през 1975 г. в същия град. Тя завършва сръбски и южнославянски езици и библиотекознание и библиография във Филологическия факултет на Белградския университет. От 2000 г. работи в Народна библиотека „Детко Петров“ като библиотекар-информатор, но паралелно с тази си длъжност тя е отговорна и за издателската дейност на библиотеката, за организацията на културно-образователните програми и ръководи създадената от нея през 2000 г. „Постична работилница“, чиито членове са най-младите – талантливи деца, които обичат да пишат, да рисуват, да рецитират, а и да правят театър.

Елизабета Георгиев има широки професионални и литературни интереси. Тя е автор на библиографията „Мост“ (2008), която отразява публикациите в сп. „Мост“ от 1996 до 2006 г. Списанието излиза от 1965 г. и има за цел да открива и стимулира творците от българското малцинство в Сърбия в областта на литературата и науката, както и да бъде духовна връзка между културите на българския и сръбския народ.

Елизабета е автор и на над 20 научни статии по актуални проблеми на библиотечната работа, участва активно с доклади в редица конференции, създава успешни проекти, имащи за цел опознаването и сближаването на сръбските и българските библиотеки, поради което е добре позната и сред библиотечните среди в страната ни. Тя е чест гост и участник в събития, организирани в столицата, в Шумен, Берковица, Сливен и други градове.

Елизабета е и талантлива поетеса. Пише и публикува стихове на български и сръбски, а през 2010 г. бе отличена със специалната награда за най-млада и талантлива поетеса в Сърбия. В същото време активно превежда от български на сръбски и обратно.

Всичко това прави от Елизабета професионалист от много висока класа, поради което тя заслужено печели симпатиите и уважението както на колегите в Сърбия, така и на многобройните ѝ български приятели.

Появата на книгата на Елизабета Георгиев „111 година књиге : Библиотека у Димитровграду : 1898–2009“ е значим професионален и културен факт, прочитът на която доставя истинско удоволствие, защото тя представлява сериозно историко-културно изследване на духовните процеси, които са се развивали в Димитровград в продължение на повече от век. Книгата отразява не само развитието на книжовните процеси в града, но и формирането на културните традиции, благодарение на които библиотеката става истински духовен мост между българската и сръбската култура в този край.

Според редица исторически данни библиотеката в Димитровград е основана през 1898 г. по инициатива на съществуващото тук актьорско дружество, въпреки че има някои факти, които подсказват, че в тогавашния Цариброд е съществувало читалище и преди това.

Съзнанието за значението на културата се утвърждава след освобождението на този край от турското владичество (1877), поради което през 1889 г. се поставя началото на първото списание „Домашен учител“, а малко по-късно на два седмичника – „Цариброд“ (1901) и „Нишава“ (1909), и на хумористичното списание „Клопотар“ (1919), които са и първите

периодични издания за града.

След Първата световна война и в резултат от решенията на Ньойския договор (1919) Цариград става част от Кралството на сърбите, хърватите и словенците. Този факт, според изследователката, оказва силно влияние върху всички сфери на живота и културата, защото през същата година цариградчани преместват читалището и библиотеката му в с. Драгоман. След 6.XI.1920 г., когато Цариград официално става град на територията на споменатото кралство, читалището е преместено в София, където се създава Цариградско бежанско читалище.

В периода между двете световни войни в града е съществувала читалня към Югославското младежко дружество, а средища на културния живот в Цариград през тези години са Соколското дружество и Кръгът на сръбските сестри.

По време на Втората световна война в града се създава ново читалище „Отец Паисий“ (9.XI.1941), което през 1942 г. се обединява с Цариградското бежанско читалище в София. По повод на това важно културно събитие цар Борис III изпраща поздравителна телеграма до ръководството на читалището, чиято библиотека в продължение на две десетилетия е стожер на културния и просветния живот в града.

Елизабета Георгиев е съмняла да разкрие историята на своята библиотека, която преживява различни трансформации на фона на сложните политически и трудни икономически условия, в които се развива градът, но библиотеката оцелява и достойно изпълнява ролята на духовно средище, което щедро предоставя знания и информация на своите читатели. Важна роля за нейното възходящо развитие през десетилетията има и Момчило Андреевич (1936–2002), известен книжовник, библиограф и автор на книга за стогодишната история на библиотеката, публикувана през 1998 г. Необичайно даровит хуморист, карикатурист и музикант, той посвещава на библиотеката почти 40 години от своя живот и оставя трайни следи в библиотечната и културната история на Димитровград, поради което Елизабета Георгиев е отделила специално внимание в изследването си на неговата личност.

През 1996 г. настъпва нов етап в развитието на библиотеката. Тя получава статут на народна библиотека, излиза от състава на общинския Център за култура и получава самостоятелна сграда – тази на старото училище в града, в която тя има възможност да разгърне по-добре своята библиотечна, културна и музейна дейност, тъй като в сградата е пренесена и музейната сбирка, която става структурна част на Народна библиотека „Детко Петров“.

Патронът на библиотеката Детко Петров (1936–1990) е най-известният български писател от бивша Югославия. Той е голямо име в три literaturи – българската, сръбската и босненската. Оставя значително постижно и белетристично наследство за деца и възрастни, с което могат да се гордеят три национални literaturи. Трите тома с неговите „Избрани творби“, в превод на Желя Георгиева, бяха издадени на български език от издателството на българите в Сърбия „Братство“ и бяха представени на софийската публика на 14 януари 2008 г. в Столична библиотека, която отдавна си сътрудничи с библиотеката в Цариград, притежаваща фонд от 36 000 т., от които около 12 000 са на български език.

Авторката на книгата е показала по убедителен начин полезното сътрудничество и партньорството на библиотеката с много други културни и образователни институции като Центъра за култура, театър „Христо Ботев“, градската галерия „Методи Петров“, основното училище и гимназия в града, които дават желаните резултати.

Не по-малко успешно за библиотеката е и сътрудничеството ѝ с локалните и регионалните медии – радиото, телевизията и вестниците, които редовно отразяват проявите ѝ и привличат нови читатели, подпомагайки осъществяването на една от основните ѝ цели.

На страниците на книгата намират място и засилените контакти на библиотеката с творци от България. Нейни редовни гости са десетки български писатели, създаващи творби за деца и за възрастни, актьори, различни творчески състави, които редовно участват в богатата културна програма на библиотеката, която полага постоянни усилия за популяризиране на българския език и култура в Димитровград. За тази своя дейност през 2008 г. библиотеката е наградена с медал „Паисий Хилендарски“ от Агенцията за българите в чужбина.

Авторката разкрива и богатата издателска дейност на библиотеката, която води началото си от 1996 г. и до 2010 г. е реализирала отпечатването на 40 книги с различен читателски адрес, които са предназначени и за деца, и за възрастни, като седем от тях са на български, а пет са двуезични. За тази своя дейност библиотеката получава признанието както на своите

читатели, така и на общината, която подкрепя издателските ѝ проекти въпреки кризата, която преживява и културната сфера.

С много подробности авторката е отразила голямата и разнообразна културна дейност на библиотеката, в която присъстват промоции на книги, творчески конкурси, театрални и музикални вечери, срещи с писатели, между които и много български, които я правят притегателен център за населението и лидер в духовния живот на града.

С много любов Елизабета е разкрила и изключително динамичната дейност на ръководената от нея „Поестична работилница“, чинто участници донасят на библиотеката десетки национални и международни награди в областта на детското творчество.

Оценявам като голямо достойнство на книгата изработените седем приложения, които съществено повишават нейната информационна стойност и имат голяма историческа ценност.

Сред тях ще отбележа приложение № 2, което съдържа имената и професиите на основателите на шест читалища, от които пет селски, създадени на територията на Царибродския край от 1941 до 1943 г. Така Елизабета Георгиев е показала и своето уважение към хората, които преди 70 години са основали тези културни средища, изиграли ролята на светилници за просветата и науката за много хора, на които са показали пътя към книгата, четенето и знанието.

Интересно е и приложение № 5, в което старателно са отразени имената на дарителите на библиотеката – 189 институции (издателства, фондации, съюзи) и 175 индивидуални личности, сред които и много българи – писатели, учени и общественици, които чрез дарителския си акт показват и уважението, с което се отнасят към мисията на библиотеката и професионализма на колектива, работещ в нея.

Особено трогателни са приложения № 6 и 7, които са посветени на патрона на библиотеката Детко Петров и на Момчило Андреевич, превърнал работата си в библиотеката в смисъл на своя живот.

Оценявам като изключително красив и благороден жест факта, че авторката е посветила своя многогодишен труд на Момчило Андреевич, чиято работа е оказала силно влияние върху нейното формиране като професионалист, посветил се на каузата на духовността.

Богатият снимков и илюстративен материал допринасят за по-убедителното възприемане на текста, четенето на който доставя истинско професионално преживяване.

Използваната литература, която включва 33 солидни монографии, 24 статии и над 130 източника, цитирани под линия, показва, че изследователката е проучила широк кръг от документи, за да осъществи своето изследване, което е важен принос към историята. Книгата е полезна не само защото в нея четем за миналото и настоящето на една утвърдила се библиотека, но и защото споделяният професионален опит, спохождан и от успехи, а и от трудности е успешен и за бъдещите следовници, които ще тръгнат по същия професионален път.

В този контекст на размисли книгата на Елизабет Георгиев се вписва сред високите постижения на сръбската библиотековедска, историческа и културна традиция и е безспорен принос както в сферата на библиотекознанието и книгознанието, така и в областта на историята на културата и краезнанието на Димитровград.

Георгиев, Елизабета. 111 години къйге : Библиотека у Димитровграду : 1898–2009. – Димитровград : Народна библиотека Детко Петров, 2010. – 199 с.

ИНФОРМАЦИОННО И КОМУНИКАЦИОННО РАЗВИТИЕ НА БИБЛИОТЕКИТЕ

ЕВГЕНИЯ РУСИНОВА

Има няколко причини, поради които книгата на Оля Харизанова „Информационно и комуникационно развитие на библиотеките“ заслужава внимание: темата, която е изключително актуална; картината, която представя; методиката, която е използвана; мястото на изследването сред другите библиотекосведски публикации и др.

Книгата е добре структурирана в два дяла.

В първия („Концепция за оценка на състоянието и развитието на информационното мрежово общество в България“) са изложени целта и структурата на системата от индикатори, както и апробирането ѝ, и, съответно – описание на методиката за изследване на ИКТ развитието на българските библиотеки и апробирането ѝ.

Във втория дял са представени обобщени резултати от апробирането на методиката в следните направления: библиотеки според населено място и район, библиотечен персонал, финансови ресурси и разходи, материална база, характеристика на фондовете и посещенията, ИКТ състоянието, прилагането на ИКТ, обществените очаквания към библиотеките. Следват кратки „Изводи относно прилагането на методиката за проучване на ИКТ-развитието на българските библиотеки“, а като приложение са дадени три таблици с ключови индикатори. Изложението е онагледено с 51 таблици и 18 фигури (схеми).

Харизанова предлага „система от индикатори за периодично проследяване на степента на технологично развитие на библиотеките“. Методиката ѝ е специфична; тя се отличава в определена степен от други подобни чужди методики – на IFLA, ALA, LISU и др., адаптирана е към ключовите индикатори, въведени в ЕС, и описва сравнително пълно ситуацията в български условия.

Публикуваното изследване отразява значителен опит, чието начало е поставено с прилагането през 2002 г. на концепция и система от индикатори за условията за развитие на информационното общество. Апробирането е извършено многократно чрез система от изследвания през 2003, 2005, 2007, 2008 г.

Изследването дава моментна картина на състоянието на библиотеките по отношение на ИКТ, но доколкото ИКТ е в основата на съвременните тенденции, а и очаквания на потребителите към библиотеките, темата има много по-широко значение от това, което е формулирано в заглавието.

Какво е значението на книгата?

На фона на всякакви „социологически“ изследвания, които поднасят дипломанти, докторанти и изследователи – колеги, тя предлага изследване с адекватна на целите и материала методика, с ясно изведени показатели и ограничения, водена при това от логиката на количественото изследване, а не от зле прикрити емоционални нагласи. Резултатът е: добре систематизирани елементи на една реална картина.

Показано е значението на добре осмисления изследователски подход и богатите възможности на съвременно, прецизно проведено количествено изследване.

Косвено са демистифицирани някои от твърденията за отмирането на библиотеките и са потвърдени оплакванията, които произтичат от страна на колегията за бедственото състояние на библиотечната система по показателя наситеност с ИКТ.

Изказани са становища, които могат да се използват като отправна точка за изследвания,

систематизация и др., например за типологизацията на българските библиотеки.

Последният пример показва как един неизкушен от професионални стереотипи поглед може да доведе до нов подход към проблематика, по която формално съществува пълна яснота и единодушие.

Искам да отбележа значението на системата от индикаторите, като направя една препратка към „индикатори за ефективността на библиотеката“ (т. 6.10.4 от Насоки на ИФЛА за обществените библиотеки, бълг. изд. от 2011 г.), за да покажа актуалността на аналитичния подход на Харизанова и, с риск да бъде неразбрана, да изразя становището си, че пътят на библиотекознанието като описателна наука не води до никъде.

Сред другите положителни моменти бих искала да отбележа дистанцирането и критичността спрямо авторитети, например отбелязва се смесване на критерии в практиката на ИФЛА (с. 15). Поместените на с. 79–81 въпроси могат да служат за пример как се фокусира актуална библиотечна проблематика. Изведеният основен аспект на работата – за готовността на библиотеките за въвеждане на ИКТ – може да послужи за аргумент колко важни са библиотечните изследвания на ситуация и ресурси, това, което се обозначава като анализ на ситуацията, situation-analysis, Gemeinwesenanalyse, SWOT – анализ и пр.

Може би книгата на Харизанова ми допада, защото подкрепя пледираната многократно от мен рекапитулация, анализ на ресурсите (или на отсъствието им), създаване на база за съпоставка с развитието на библиотеките и библиотечното дело по света.

Кои са слабите места? Не подлежи на съмнение, че подобно издание има сравнително мимолетен живот. Каквито и да са условията в България, показаната картина по отношението на присъствието на ИКТ в библиотеките ще се изменя и в този смисъл книгата е обречена на бързо остаряване. Освен това количествените изследвания често минимализират психологическите аспекти, което е белег и на разглежданата публикация. В текста има и спорни положения. Има и твърдения, които изискват допълнителна аргументация или предполагат по-обстоен и с повече аспекти анализ.

Не това е важното – книгата дава пример, въвежда подценявани проблематика и подходи, и така да се каже „узаконавя“ това, което някои от нас са се опитвали да кажат, но не са били чути. Работата има потенциал да се превърне в отправна точка за преоценка както на представи за състоянието на библиотеките, така и за подходите към проучването на тяхното състояние.

В заключение предлагам следната обобщена оценка на изследването: пригледно, системно и немногословно изложение с точни оценки по много актуален и фундаментален проблем.

Харизанова, Оля. Информационно и комуникационно развитие на библиотеките. Система от индикатори. – София : УИ Св. Климент Охридски, 2010. – 247 с.

Н о в и н и

Третият том на Трудовете на Студентското научно общество при УНИБИТ съдържа триезичен речник по библиотечна и информационна дейност – „*The English – Russian – Bulgarian Dictionary of Library and Information Terminology* = Русско-българо-английският словарь по библиотечной и информационной деятельности = Българо-англо-руски речник по библиотечна и информационна дейност“.

Томът включва Именен показалец, както и три списъка на съкращения, срещани в трите книги на речника – съответно: на английски, руски и български език.